

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

До захисту допустити:

Зав. кафедри

« ___ » _____ 2021 р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Стильові тенденції ораторської прози в українській ренесансній літературі»

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності «Філологія.
Українська мова і література»
освітнього ступеня «Магістр»
Фіклінець Ліни Олексіївни

Науковий керівник:
Мельничук Ірина Вікторівна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української філології

Рецензент:
Пономарьова Людмила Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови та слов'янської
філології ДВНЗ «Приазовський державний
університет»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ___ » _____ 202__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ОРАТОРСЬКА ПРОЗА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ	
1.1. Розвиток ораторської прози XI – XVII ст.	9
1.2. Місце С.Оріховського у становленні ораторської прози ренесансної доби	19
Висновки	Розділу
I	25
РОЗДІЛ II. ТРАКТАТ С.ОРИХОВСЬКОГО «КВІНКУНС» В КОНТЕКСТІ ОРАТОРСЬКОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ	
2.1. «Квінкунс» як втілення образу ідеальної держави.....	27
2.2. Жанрово-стильові особливості трактату «Квінкунс».....	43
Висновки до Розділу II	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	61
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Темою нашої кваліфікаційної роботи є «Стильові тенденції ораторської прози в українській ренесансній літературі».

В епоху Ренесансу утверджується етика й ідеологія гуманізму, яка відводить особистості вищий щабель в ієрархії цінностей, обстоює ідеал її всебічного й гармонійного розвитку. На відміну від Середньовіччя, яке, утвердивши в межах схоластики достатньо високий статус раціонального знання, підпорядкувало людський розум і його діяльність насамперед меті спасіння своєї душі й обґрунтуванню теологічної доктрини, епоха Відродження зняла ці обмеження з людського розуму, наділивши його ознаками майже Божественної могутності.

Біля витоків Першого українського Відродження стояв С.Оріховський-Роксолан, творчість якого і досі вражає своєрідністю та оригінальністю думки.

Свій багатогранний таланти оратора, публіциста, філософа, історика С.Оріховський виявив у багатьох сферах духовної культури, у найрізноманітніших жанрах. Відповідно до цього розкриттю творчих потенцій письменника як ритора сприяло використання ним таких жанрів ораторського мистецтва, як диспути, трактати, памфлети, напучення, діалоги, промови тощо.

Станіслав Оріховський є автором низки суспільно-політичних трактатів яскраво гуманістичного спрямування. Це дві промови «Про турецьку загрозу» (1543, 1544 рр.), «Про целібат» (1547 р.), «Відступництво Риму» (1547 р.), «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» у двох редакціях (1543, 1548 рр.), «Промова на похороні Сигізмунда I» (1548 р.). Також він автор «Хронік», присвячених опису п'ятирічного періоду з історії Польщі. Ці його праці написані латиною. Писав С.Оріховський і польською мовою. Зокрема, його листи, діалоги, памфлети, промови, а також трактат

«Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави» (1564 р.), який власне і став предметом нашого дослідження, було створено саме польською мовою.

Комплексне вивчення «оріховіани» представлено кількома етапами. Перший («прижиттєвий») етап у дослідженні творчого доробку С.Оріховського починається у 40 - 60-ті рр. XVI ст. і закінчується останнім етапом у дослідженні творчості Роксолана (друга половина 80-х - 90-ті рр.), пов'язаним з «мікроренесансом» української «оріховіани». З цього часу можна говорити про «відкриття» Оріховського для широких кіл українських науковців-гуманітаріїв.

Це час, коли масовими тиражами починають виходити чимало творів Оріховського. Творчості гуманіста віддають належне філологи та історики літератури (Д.Наливайко), філософи (Д.Литвинов, Ф.Шевченко), політологи (Б.Кухта, О.Кресін). Історики розглядають його діяльність, зокрема, в контексті історії церкви (М.Плохій, В.Ульяновський, В.Любащенко). П.Сас присвятив декілька розвідок вивченню проблематики людини та історизму у творчості гуманіста, аналізу його державно-політичних концепцій тощо. Торкалися різних аспектів діяльності Роксолана й інші історики (В.Скиба, Н.Яковенко).

Проте слід зауважити, що твори С. Оріховського переважно вивчалися у філософському або історичному контексті. Нами ж була зроблена спроба ввести цю постать в історію української літературної науки. До того ж, дослідницьких студій стосовно творчого методу та жанрово-стильової специфіки творчості С.Оріховського й досі не маємо. Сукупність вищезначених фактів і обумовлює **актуальність** представленої роботи.

Предметом нашого дослідження є стильові тенденції ораторської прози в українській ренесансній літературі, зокрема стильові особливості ораторської прозової спадщини Станіслава Оріховського-Роксолана.

Об'єктом дослідження виступає трактат Станіслава Оріховського «Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави».

За мету було покладено: визначити особливості побудови, жанрову своєрідність трактату «Квінкунс», охарактеризувати засоби та прийоми увиразнення мови, якими послуговувався С.Оріховський.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань:

- опрацювати наукову літературу, присвячену творчості С.Оріховського;
- встановити джерела, за якими можна здійснювати вивчення спадщини письменника;
- прослідкувати розвиток ораторської прози в українській літературі;
- виконати ідейно-художній аналіз трактату «Квінкунс»;
- проаналізувати жанрову специфіку творчої спадщини С.Оріховського на матеріалі трактату «Квінкунс» .

Методи дослідження. Головні методи, що їх застосовано у роботі, належать до історії та теорії літератури. Вони включали в себе фундаментальні принципи ідейно-художнього аналізу, поєднання феноменологічного і системно-функціонального підходів, системного аналізу, принципи об'єктивності й науковості. Це стосується, передусім, осмислення суспільно-історичних і релігійних змістовно-інтелектуальних змін, які відбувалися в XVI столітті, осягнення зв'язків між суспільно-політичними й релігійними феноменами. Методологічною основою дослідження є комплекс філологічних та культурологічних методик: *бібліографічно-описовий метод* – широке залучення бібліографічних видань і публікацій як джерел інформації про матеріали дослідження; *історичний* – завдяки його використанню відтворюються соціально-культурні контексти минулого, на тлі яких формувалася українська література та вироблялися різні, зокрема естетичні, підходи до її оцінки; *діахронічний і синхронічний* аналіз, що допомагає осмислити діалог культур різних епох українського народу, а також визначити місце і роль духовних течій та окремих осіб у розвитку української літератури; визначити їх зв'язок із попередніми і наступними етапами вітчизняного духовного процесу; для вирішення

конкретних завдань дослідження застосовано також *порівняльний та жанрово-стилістичний методи*.

Теоретичне значення роботи: 1) виявлення загальних тенденцій розвитку ораторсько-проповідницької прози вказаного періоду на тлі ренесансно-гуманістичного феномену; зв'язку з попередньою і подальшою літературною традицією на ґрунті української естетики гуманізму; 2) аналіз процесу формування філософії бароко у зв'язку із західноєвропейською думкою; 3) аналіз жанрово-стильової специфіки ораторської прози С.Оріховського.

Практичне значення дослідження полягає, передусім, у використанні результатів дослідження у практиці викладання нормативних курсів з історії давньої української літератури в закладах загальної середньої та вищої освіти, під час уроків, лекційних чи семінарських занять. Також відкриваються перспективи для майбутніх фундаментальних студій над проблематикою української ораторсько-проповідницької прозової спадщини XVI – XVII ст. і дослідницьких робіт стосовно жанрово-стильової специфіки саме ораторської творчості С.Оріховського.

Джерельною базою кваліфікаційної роботи є наявні в науковому обігу латиномовні та польські тексти ораторсько-проповідницького жанру С.Оріховського, Й.Кононовича-Горбацького та інших представників ораторського мистецтва вказаного періоду в перекладах В. П. Маслюка, М. С. Трофимчука та В. Д. Литвинова (видані у 2-томній антології). Широко використано також наявну тематичну літературу вітчизняних вчених, які займалися подібною проблематикою.

Твір Станіслава Оріховського було аналізовано в перекладі В.Д.Литвинова. Але у своїй роботі ми намагались довести, що навіть з перекладів можна зробити висновок про високу художність творів письменника та природний мистецький хист його, як оратора, що назавжди залишиться в історії української літератури «руським Демосфеном» з польським корінням.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи висвітлено у публікаціях:

1. **Шапранова Л.** До питання витоків ораторської ренесансної прози в українській літературі. *Сучасні славістичні студії: основні напрями і перспективи досліджень*: збірник матеріалів Міжнар. інтернет-конф. для здобувачів вищої освіти та молодих учених 16 – 25 травня 2021 р.: Зб. тез наук. праць. Маріуполь: МДУ 2021. С. 69–73.
2. **Фіклінець Л., Мельничук І.** Ренесансний образ ідеальної держави у трактаті Станіслава Оріховського «Квінкункс». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 43. (у друці).
3. **Фіклінець Л.** Жанрово-стильові особливості трактату С.Оріховського «Квінкункс». *Декада студентської науки – 2022* : зб. тез доп. студ. факультету філології та масових комунікацій за результатами Декади студентської науки – 2022. Маріуполь : МДУ, 2022. (у друці)

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаної літератури (85 позицій). Робота викладена на 68 сторінках комп'ютерного тексту, містить 2 додатки.

У **Вступі** аргументується актуальність обраної теми, наводяться факти, що обумовлюють практичну та теоретичну значущість дослідження.

Вирішення основних завдань дослідження, визначених їх метою, здійснено шляхом дослідження проблем, згрупованих у двох розділах.

Перший розділ представленої роботи передбачає конкретний розгляд історії зародження та розвитку ораторського мистецтва, з'ясування основного змісту стилістичної теорії авторів давніх українських курсів

словесності, специфічних особливостей ораторської літератури, якими послуговувалися метри риторичних курсів.

Другий розділ складає аналіз творчості С.Оріховського, зокрема його трактат «Квінкункс, тобто вірець устрою Польської держави». Було зроблено ідейно-художній аналіз твору, визначено жанрово-стилістичні особливості ораторської прози С.Оріховського на матеріалі «Квінкунксу». При цьому бралися до уваги власне лише тексти творів, бо ні в «Історії української літератури X – XVIII ст.» Полека, ні в «Історії українського письменства» Єфремова, ні в працях з давньої української літератури Возняка, Литвинова чи інших дослідників спадщини Оріховського не вміщено жодних ґрунтовних міркувань не тільки з приводу тематики, але й з приводу жанрової класифікації чи стилістичних особливостей творчості С.Оріховського.

У **Висновках** дається оцінка виконання поставлених завдань дослідження, зазначених у вступі, а також вказуються результати дослідження

Список використаної літератури складається з 85 найменувань.

РОЗДІЛ І

ОРАТОРСЬКА ПРОЗА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ

Художнє слово, його могутня переконуюча сила, чарівна краса й принадність уже в давнину, в античній Елладі й Римі, приваблювали багатьох дослідників. Протягом століть не послаблюється до нього інтерес та увага людини.

Теорією художнього слова займався видатний грецький філософ-матеріаліст і філолог Демокрит з Абдери (бл. 480 – 370 рр. до н. е.). На жаль, не збереглися його філологічні розвідки: «Про поезію», «Про красу слів», «Про милозвучні і немилосвучні літери», «Про ритми і гармонію».

Визначальну роль у формуванні та розвитку античної теорії художнього слова мали праці Арістотеля «Про поетичне мистецтво» і «Риторика», а також римських теоретиків: Горація «Послання до Пізонів» («Про поетичне мистецтво»), Цицерона «Оратор», «Про оратора», «Про винаходження», «Брут» та ін.; Квінтіліана «Навчання оратора» та анонімні трактати «Риторика до Гереннія» і «Про високе». Ці праці, як і взагалі антична теорія художньої літератури, відіграли особливо помітну роль у розвитку естетико-літературної думки пізніших часів, зокрема теорії мистецтва поезії й красномовства на Україні в XVII — першій половині XVIII ст., і до цього часу не втратили свого наукового значення.

Теорія художнього слова, поезії і художньої ораторської прози вивчалась у Києво-Могилянській академії та в інших навчальних закладах України XVII – першої половини XVIII ст. Це мало неабияке значення для виховання у молоді любові до літературної діяльності, вплинуло, безумовно, на весь літературний процес, на формування і розвиток естетичної думки на Україні.

Широко використовувалися в усіх середньовічних європейських літературах, у тому числі й у давній українській літературі, різні жанри ораторського мистецтва.

Українське ораторське мистецтво виникає на ґрунті давньо-руської ораторсько-проповідницькою прози. З часів Княжої доби до нас дійшли збірники ораторських творів перекладного та оригінального характеру, які мали настановчі цілі. Насамперед вони ставили за мету популяризацію й поширення християнської ідеології, виховання моральних цінностей давніх русичів, уславлення церковних діячів та персонажів історії християнства. Відповідно, твори українського Середньовіччя отримали назву учительної літератури.

Староукраїнське ораторське мистецтво репрезентують в основному твори церковно-релігійного змісту. Фактично не збереглася світська ораторська проза, представлена сеймовими та судовими промовами, політичними виступами на народних зібраннях. У XVI – XVII ст. в Україні провідним жанром ораторської прози був проповідницький. Проповідь була найпоширенішим пропагандистським засобом і засобом наймасовішим за колом охоплення, вона була живим словом, зверненням до широких мас з церковної кафедри.

Ораторська або учительна література включала в себе проповіді (слова, казання, повчання) і послання. Проповідником назвали того, хто складав і проголошував орації. Проповіді призначалися для виголошення їх перед широким колом людей, послання ж, як правило, були зверненням до однієї конкретної людини чи певної групи людей і призначалися для читання. Однак фактично виходило так, що тексти послань повністю, або частково, уривками використовувалися для проголошення їх перед широким загалом, а проповіді, навпаки, переписувалися для читання індивідуального.

Жанр проповіді з'явився в Київській Русі з прийняттям християнства як частина церковного ритуалу і поширювався у різноманітних списках. Списки, в свою чергу, укладалися в збірки. З часів Княжої доби відомими є збірники творів ораторської прози – як перекладні, так і оригінальні, що були

поширені в Україні ще і в XVI – XVII ст. Це «Златоуст», «Златоструй», «Маргарит», «Ізмарад», «Торжественник» та ін. до складу цих збірників входили переклади класиків ораторського мистецтва візантійської учительної літератури IV – IX ст. Ці твори були перекладами, як правило, безпосередньо з грецької мови, або приходили через Болгарію в перекладі старослов'янською. Також відомими були твори давньоруських риторів-християн – таких, як митрополит Іларіон, Феодосій Печорський, Кирило Туровський, Климент Смолятич та ін. твори уклалися в своєрідні антології ораторської прози.

Окрім власне проповідей періоду Київської Русі, таких, що уклалися за їх зразками, у XVI ст. в Україні починають з'являтися так звані учительні євангелія – рукописні збірники повчань нового типу, які містять промови-повчання, темою яких є певні сюжети канонічних Євангелій. Основою подібних збірників стали тлумачення Євангелія, виконані константинопольським патріархом Каллістом і перекладені церковнослов'янською мовою ще в XIV ст. Свідченням значної популярності цього виду орацій є велика кількість рукописних і друкованих учительних євангелій, що дійшли до нас з періоду XVI – першої половини XVII ст. Основне завдання казань, що містилися в учительних євангеліях, співпадало своїми функціями з давньоруськими проповідями, а саме – розтлумачувати парафіянам основні поняття й приписи християнського віровчення, повчати їх у дусі церковної моралі. У змісті проповідей, що входили до складу учительних євангелій, помічаємо антикатолицьку спрямованість, поширеним також є мотив вболівання за долю батьківщини.

Так, Кирило Трнквіліон-Ставровецький, відомий письменник і один з провідних діячів братського руху на Львівщині в одній з проповідей, що входила до складу учительного євангелія, укладеного й виданого ним 1619 р., просуває думку про те, що дехто з людей заможних міг би могли б

частину своїх статків спрямувати на будівництво шкіл, друкарень, на розвиток науки і освіти, проте не робить цього. Також у проповідях ганьбив він своїх земляків, що соромилися свого українського походження. У своїх ораціях письменник часто запозичує сюжети з книжних джерел, застосовуючи їх для сучасної йому української дійсності. Структура проповіді цього типу визначалася довільністю, не мала чітких жанрових канонів, не була обтяжена риторичними засобами.

Подальший еволюційний поступ української культури загалом та літературної й ораторської творчості зокрема пов'язаний з розвитком освіти, зокрема з освітницькою діяльністю Києво-Могилянської академії.

На зміну застарілих форм проповіді греко-слов'янського типу приходять нова форма проповіді, орієнтована на західноєвропейські зразки. Період кінця XVI і першої половини XVII ст. на Україні позначений активізацією боротьби українського народу проти католицької експансії та унії, виступами за зміцнення православ'я. Така позиція на той момент потрактовувалася як патріотична, стимулювала утвердження етнічної та державної цілісності українського народу.

У XVII ст. релігія на Україні ще зберігає статус провідної ідеологічної формації, і, відповідно, суспільно-політичні рухи, включно з тими, що мали соціальний чи національно-визвольний характер, неминуче набували релігійного забарвлення. Таким чином церковна проповідь як один з наймасовіших засобів пропаганди виходить за межі власне релігійних рамок і перетворюється на активний чинник ідеологічного впливу. Провідну роль у цій боротьбі відігравало становлення освітньої сфери. З розвитком освіти на Україні в XVI – XVII ст., зокрема з розширенням мережі братських шкіл, мистецтву красномовства починають навчати цілеспрямовано. Братські школи базувалися на системі навчання, подібній до усіх європейських шкіл спрямування. Висхідний порядок наук, притаманний європейським середньовічним школам, і

Києво-Могилянські академії включно, передбачав після вивчення граматики – курс поезики, де вчилися складати вірші, я потім – курс риторики, науки красномовства. Учні студіювали зразки творів ораторського мистецтва, насамперед, античного, а згодом і самі писали твори за цими зразками. Крім світової класики риторського мистецтва, спудеї знайомилися й з вітчизняними представниками ораторської творчості: давньоруськими, староукраїнськими тощо.

У братських школах і в Києво-Могилянській академії вивчення теорії красномовства спочатку відбувалося за підручниками античного періоду латинською мовою. Одним з найдавніших відомих підручників українського автора, за яким провадилося навчання риториці в Києво-Могилянській академії, був курс професора Йосифа Кононовича-Горбацького, прочитаний ним 1635 року. Виданий підручник був латиною, укладався за зразком твору давньоримського філософа, письменника й оратора Марка Тулія Цицерона «Поділи ораторські».

Викладаючи свій курс риторики, Кононович-Горбацький на перше місце ставить не форму, а зміст, а саме: здатність автора відгукнутись на актуальні проблеми сучасності, практичне значення промови. До оратора ставилися вимоги широкої освіченості й компетентності, володіння духовною культурою свого часу, власне, те, чим характеризувалася творчість Цицерона.

В основі теорії красномовства Й. Кононович-Горбацького лежить ораторська практика, він обґрунтовує цю свою думку цитатою з Цицерона про те, що не красномовство народилося з теорії, а, власне, теорія з красномовства. Метою оратора вчений вважає вміння переконувати, також оратор повинен впливати на розум і почуття слухачів, викликати довіру, хвилювати їх. Що до питання майстерності, то, на думку вченого, найбільшого успіху досягає той, у кого природні дані поєднуються з набутими вміннями та навичками, тобто з майстерністю. Від природи, вважає

він, людина має уміння володіти мовою вільно, мати сильний голос, міцну статуру, але основною все одно залишається ораторська практика, за допомогою якої навчаються дотримуватися правил ораторського мистецтва, вдало добирати матеріал для промови і таким чином забезпечувати її змістовність, виробити навички гарного мовлення.

Києво-могилянські риторики, відштовхуючись від курсу Й. Кононовича-Горбацького, зробили вагомий внесок для розробки теорії стилю. В основі цієї теорії лежать питання сутності, позитивних рис і вад літературного стилю, функціонально-жанрових різновидів, троп і стилістичних фігур, емоційно-експресивних засобів, добору слів та їх розміщення в тексті, ритміко-синтаксичної структури твору.

Складовою поняття «словесне вираження» є вміння говорити чистою мовою, чітко, вишукано, невимушено. Й. Кононович-Горбацький застерігає від повторення одного й того ж звука, від зловживання асонансами і консонансами, також вчений закликав до уживання синонімів, тропів і фігур. Визначальне місце серед стилістичних засобів, які мають бути в арсеналі кожного доброго промовця, посідала ампліфікація, тобто нагромадження епітетів, синонімів, однорідних членів речення тощо. На думку автора, ампліфікація викликає хвилювання, посилює довіру до оратора, впливає на емоції слухачів. Користуватися засобом потрібно вмотивовано, не перетворюючи його на багатослів'я та просту прикрасу, розумно вжита ампліфікація допоможе ввести в промову додаткові дані для аргументації окремих положень. Особливого розвитку засіб ампліфікації набув у творчості українських проповідників барокової доби.

У поетиках і риториках цього періоду вченими досить широко і детально розглядаються такі питання художньої мови, як підбір слів, синтаксична і ритміко-інтонаційна структура періодів і под. З цього можна зробити висновок, що професори поезії і красномовства під художньою мовою розуміли мову образну, насичену стилістичними фігурами і тропами, з певним лексичним і фразеологічним складом, що сформувався протягом

тривалого часу, і з характерною ритмікою та звукописом. акцентуючи на ритмічній структурі художньої ораторської прози, вчені вважали її одним з основних факторів впливу на слухача, оскільки ритм, як у розумінні античних теоретиків, так і в свідомості професорів XVII – першої половини XVIII ст., викладачів теорії красномовства, виступав носієм таких естетичних особливостей, як завершеність, заокругленість, задалегідь встановлене обмеження. Ця думка стає провідною в усіх загальних визначеннях художньої прози, для якої також характерним є вживання тропів і словесних фігур. Без цих перлин, як відзначає автор київського курсу «Orator Mohileanus» Й. Кононович-Горбацький, не може існувати завершеної словесно-стилістичної форми твору.

Києво-Могилянські ритори розуміли, що метафоричне слово має більший вплив, ніж слово, яке вжите у значенні прямого значенні, оскільки воно вражаючи діє на емоції слухачів. Відповідно, вони широко використовували цей засіб у своїй практиці. Щоправда, ця метафоризація найчастіше мала дещо штучний характер, оскільки логічна її інтерпретація і набуття нового умовно-алегоричного змісту здійснювалися за допомогою аналогії, що базувалася на подібності не основних, а другорядних, випадкових ознак.

Проте майстерність києво-могилянських ritorів сприяла перетворенню проповіді в окремий літературний жанр, їх твори відзначалися стрункністю композиції, єдністю думки, застосуванням прийомів, спрямованих на зацікавлення слухачів, і стали надбанням мистецтва красномовства в період розвитку української літературної мови.

Зміст стилістичної теорії авторів давніх українських курсів словесності становить вчення про суть, достоїнства і вади літературного стилю, про його жанрові різновиди, про ритміко-синтаксичну структуру художньої мови, підбір і розміщення слів у реченні, наявність експресивно-емоційних засобів. Найважливішими особливостями словесного вираження, на їх погляд, є такі: краса, побудова і достоїнства.

Перша особливість, тобто краса, полягає в тому, щоб словесне вираження поставало зрозумілим, красивим, відзначалося чистотою мови. Автори давніх риторик і поетик приділяли багато уваги відповідності, тобто діалектичному зв'язку форми і змісту (гр. τό πρέπον, лат. decorum, aptum, conveniens), який є одним з найголовніших принципів античної естетики. Розміщення слів у реченні, їх підбір, поняття періоду, експресивно-емоційних засобів, троп і стилістичних фігур – ці питання розглядалися, як правило, у курсах з риторики, проте знання їх було обов'язковим і для поета, і для ратора.

Пряме відношення до теорії стилю мають розділи в риториках про емоційно-експресивний бік ораторської прози і про засоби емоційного впливу на слухачів. Ці розділи, на нашу думку, будуть цікавими не тільки риторам і поетам, але й тим, хто цікавиться історією вітчизняної психології. Оригінальним за змістом є виклад цього питання у праці Ф.Прокоповича «De arte rhetorica», де київський професор викладає цікавими спостереженнями.

Один з різновидів ораторської прози є учительне, або дидактичне, красномовство. Відомими є численні «слова», повчання, «бесіди» на теми християнської моралі. У цих творах, як правило, засуджувалися злість, заздрість, розпуста, гордість, лихослів'я жадібність, пияцтво тощо, уславлювалися ж людські чесноти, такі як смиренність, злиденнолюбство, лагідність, богобоязливність, дотримання церковних ритуалів, готовність до покаяння. Провідною для всіх учительних повчань була думка про неминучість «страшного суду» і необхідність дотримуватися норм християнської моралі, щоб уникнути пекельних мук після смерті. Відповідно, оратори закликали остерігатися гріховних вчинків, робити добрі справи, постійно щиро молитися Господу.

Великого розповсюдження набула також тема «кар божих». Війни, землетруси, посухи, епідемії та інші нещастя християнські богослови пояснювали божественною відплатою за гріховність народу.

Окрему групу «слів» дидактичного спрямування становили повчання, що були звернені до ченців. У цих творах йшлося про ті вимоги, які висувалися до чернецтва – аскетизм, подвижництво, безперестанне покаяння і молитва, смиренність. Повчання, звернені до ченців, маємо, у збірниках «Паренесис» Єфрема Сиріна, «Ліствиця», тобто сходи, що ведуть до райського блаженства через благочестиві діяння, Іоанна Синайського.

Повчання відомого візантійського богослова Іоанна Златоуста були об'єднані збірник «Златоструй», перекладений на Русі з грецької не пізніше XII ст.

Авторами значної частини учительних «слів», розповсюджених на теренах на Русі, були візантійські богослови і проповідники: Анастасій Синаїт, Євсевій Александрійський, Василій Великий, Іоанн Златоуст, Єфрем Сирін, Симеон Новий Богослов, Максим Сповідник та ін. XI-XIV століття було плідним для цього жанру в українських проповідників. Зі своїми повчаннями виступали Іларіон Київський, Серапіон Печерський, Теодосій Печерський. У подальшому учительне красномовство поступилося місцем церковній полеміці, публіцистиці, урочистому красномовству. Проте відродження жанру спостерігаємо вже у XVII столітті в творах українських проповідників Іоникія Галятовського, Лазара Барановича, Симеона Полоцького, Єпифанія Славинецького, та ін.

Іншу групу пам'яток ораторської прози репрезентують урочисті «слова» і повчання. Святкові «слова» (гомілії) створювалися з нагоди найбільш шанованих церковних свята – Різдва Богородиці, Воздвиження чесного і животворящего хреста, Уведення Богородиці в храм, Різдва Христового, Богоявлення, Стрітєння, Благовіщення, Спаса і Успіння Богородиці, а також святам, які не мали закріпленої дати для святкування – Великодню, Вознесінню і Трійці. Такі свята іменувалися дванадцятими. Присвячувалися урочисті гомілії і іншим великим святам – Покрові, дневі пам'яті апостолів Петра і Павла, пам'яті Різдва Іоанна Предтечі і Усікновенню глави Іоанна Предтечі, а також архангелам, пророкам,

апостолам, батькам Богородиці – Йоакиму і Ганні, різним святим – у дні їх успінія або віднайдення мощів.

Українські автори урочистих гомілій конкурували успішно зі своїми грецькими і болгарськими вчителями, використовуючи досвід і помножуючи майстерність учительного красномовства, створеного на античному та візантійському ґрунті.

Значенню і силі мистецтва слова віддає належне Феофан Прокопович. Він розпочинає свій риторичний трактат «De arte rhetorica» розділом про місце ораторського мистецтва у житті суспільства і держави, зазначаючи, що художнє ораторське слово «легко проникає в душу і відводить її, звідки хоче, захоплює і жене, куди хоче, робить її, якою хоче, викручує, обертає, зміцнює, запалює гнівом, хвилює обуренням, дотикає любов'ю, спонукує до сліз, розвеселяє, наповнює зворушенням чи страхом. Але ті самі емоції, якщо захоче, виполює і викорінює без зусиль» [55, с.167].

Ораторська проза, на думку Ф. Прокоповича, має відрізнятися від розмовного мовлення «найдобірнішими словами і вишуканими формами речень» [55, с.167].

Свого розвитку набуває і жанр памфлету, для якого характерним є різке, нищівне викриття якогось політичного явища або особи, його яскравим репрезентантом в Україні був Станіслав Оріховський. Перед нами, як зазначає Дмитро Наливайко, постає «насамперед сатирик, який володів усім арсеналом висміювання і знуцання, витвореним гуманістами Відродження і діячами Реформації» [55, с.182].

У творах українських гуманістів спостерігаємо наявність великої кількості античних антропонімів, власних назвам, понять, образів та символів, які використовуються авторами з метою виховати в людині гуманістичні принципи, мораль та чесноти. Найчастіше цитувалися твори античних авторів, як Гомер, Аристотель, Платон, Цицерон, Вергілій, Демосфен, Плутарх. З тією ж метою використовувалися образи античних героїв та видатних історичних діячів, як, наприклад, Ахілла, Перікла,

Нестора, Гектора, Аякса, Курція, Помпея та інших. Таким чином, маючи на меті виховання вільної, діяльної, мужньої, політично активної, допитливої людини, українські гуманісти разом із західноєвропейськими мислителями продукували оригінальний синтез античних і християнських моральних норм, де принципи Святого Письма поєднувалися з настановами Платона й Аристотеля, Цицерона й Демосфена тощо.

Подібне поєднання сенсів обстоює і С. Оріховський, у вихованні людини він відзначає два основні моменти – знання античних авторів та Біблії. Анонімний автор трактату «Похвали мудрості» висловлює суголосну твердження Оріховського думку. Він зазначає про корисність поєднання у процесі виховання античної та біблійної мудрості, підкріплює думку цитатою з Цицерона, відповідно до якої «науки молодих виховують, старих звеселяють, у щасливі дні бувають оздобою, а в нещасливі – розрадою...» [55, с.262].

Отже, слід зазначити, що автори латиномовних поетик і риторик XVI – XVIII ст., ґрунтуючись у своїх поглядах на аристотелівському вченні про мистецтво як наслідування навколишнього світу, його краси і гармонії, вважали, що визначальними складовими художньої мови – віршованої і прозової – є художній вимисел і ритмічна організація мовлення. Також художнє мовлення має відрізнятися від розмовного образністю, словесною орнаментальністю, емоційністю. Функцією художньої творчості, є повчати, хвилювати, приносити насолоду, а об'єктом її можуть бути людські діяння, а також усі предмети та явища навколишньої дійсності. На розуміння сутності художнього мовлення авторами курсів словесності помітний вплив становив стиль бароко, який був провідним на той час у мистецтві та літературі, і зокрема один з основних принципів його естетики – концептизму.

Всебічне й глибоке вивчення українського феномену ренесансного гуманізму не лише заповнює прогалини у вітчизняному культурному, філософському та релігійному розвитку, але й сприяє кращому усвідомленню джерел виникнення у нас культури бароко, показує нинішній Україні досвід

поєднання греко-візантійської і західної традицій у живу синтезу, дає нам усвідомлення себе законним членом європейської культурної спільноти і водночас переконує в необхідності остаточного завершення цієї синтези в межах сучасного європейського вибору.

1.2. Місце С.Оріховського у становленні ораторської прози ренесансної доби

Найбільш відомим оратором доби ренесансу в Україні був, безперечно, Станіслав Оріховський. Мислитель увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї природного права та так званої «піраміди влади». За С.Оріховським на вершині піраміди перебуває духовна влада, яку повинні забезпечувати священнослужителі та король. Оріховський-Роксолан був водночас і титаном мистецтва літератури, і філософом, добре знаючись на силі слова, використовував два типи промови – панегіричний і політичний. На високому рівні володів ораторським мистецтвом? Потужно почувався не лише в аргументації, а й у стилі.

Оріховський добре усвідомлював роль ораторського мистецтва у перебігу історичних подій та піднесенні моральності у суспільстві. Стверджуючи важливість ораторського мистецтва, він порівнює ритора з воїном. Схожу думку згодом, фактично двісті років по тому, висловив інший український політичний та церковний діяч і блискучий оратор Т. Прокопович: «Ораторське мистецтво... без сумніву, треба вважати найпершим» [55, с.99].

До вивчення творчої спадщини С. Оріховського певний, достатньо тривалий час зверталися виключно польські історики та культурологи, і тільки зі здобуттям Україною незалежності стало можливим звертання до неї і українських науковців. Також зауважимо, що твори С. Оріховського привертати увагу філософів або істориків, ми ж робимо спробу ввести цю постать в історію вітчизняної літературної науки.

Комплексне вивчення «оріховіани» представлене кількома етапами. Так, перший – «прижиттєвий» – етап у дослідженні творчого доробку

С.Оріховського припадає на 40 - 60-ті рр. XVI ст. Матеріал переважно знаходимо в епістоляріях гуманістів – сучасників мислителя – М.Кромера, Я. Коммендоні, або у передмовах до численних видань творів Оріховського, які виходили за авторства Я.Горського, П.Рамузю тощо.

Другий етап дослідження творчої спадщини мислителя хронологічно достатньо широкий, оскільки триває з другої половини XVI - XVII ст. В фокусі уваги дослідників, якими в більшості виступають рідні – М.Броньовський, Я.Щасний-Гербурт – зацікавленість творчістю мислителя з точки зору реальних соціокультурних практик.

Третій етап студій пов'язаний здебільшого з XVIII ст., цей етап можна вважати перехідним до вивчення життєвого і творчого шляху Роксолана у сучасному науковому ключі.

Четвертий етап дослідження діяльності С.Оріховського пов'язаний з академічним інтересом істориків XIX - початку XX ст. Визначальними для польської історіографії стали дослідження Ю.Оссолінського та Л.Кубалі, один з яких ставився до Оріховського як до обдарованої але порочної людини, а інший – як до невизнаного генія і вважав його «батьком XVII століття в Польщі». Російська історіографічна наука в особі П.Жуковича, М.Любовича, К.Харламповича зазначала критичне ставлення Роксолана до порядків Речі Посполитої та акцентувала на його проправославних настроях та «російському» походженні.

Період з кінця 10-х – першої половини 80-х рр. XX ст. становить п'ятий етап у вивченні творчої спадщини Роксолана. Цей етап позначений впливом тоталітарних ідеологій, загальною тенденцією його є спроби канонізації гуманіста, намагання вписати його діяльність в якийсь монокультурний контекст. Відповідно, власне українські тенденції у творчості Оріховського, польськими істориками у більшості випадків просто ігнорувалися, або подавалися як несуттєві.

Шостий, останній етап у дослідженні творчого спадку Роксолана, що триває з кінця 80-х років XX ст. пов'язаний зі своєрідним ренесансом

української «оріховіани». Саме цей період відкриває особистість Оріховського для широких кіл українських науковців. Масовими тиражами починають видаватися твори Оріховського, творчість гуманіста опиняється у фокусі уваги філологів та істориків літератури, філософів, зокрема Д.Литвинова, Ф.Шевченка, політологів – Б.Кухти та О.Кресіна. Історики прагнули розглядати його діяльність, зокрема, в контексті історії церкви, як, наприклад, у працях М.Плохія, В.Любашенка, В.Ульяновського. П.Сас присвятив декілька розвідок вивченню людини та історизму у творчості гуманіста, аналізу його концепції держави тощо. Різних аспектів діяльності Роксолана торкалися також В.Скиба та Н.Яковенко.

Авторству С. Оріховського належить низка суспільно-політичних трактатів гуманістичного спрямування: це промови «Про турецьку загрозу» (1543, 1544), «Про целібат» (1547), «Відступництво Риму» (1547), «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» (1543, 1548), «Промова на похороні Сигізмунда I» (1548). Також він є автором «Хронік», присвячених п'ятирічному періоду опису з історії Речі Посполитої. Ці його праці є латиномовними. Польською мовою написаний «Квінкункс, тобто вірєць устрою Польської держави» (1564), а також листи, промови, памфлети, діалоги. Свою біографію С. Оріховський викладає у листах до П. Рамузю та Я. Комендоні. С. Оріховський підкреслював свою приналежність до руського, тобто українського народу, називаючи себе Роксоланином.

С.Оріховський виявляє себе як чудовий знавець історії православної церкви в Україні, зокрема він усвідомлює причини суперечок між двома найбільшими християнськими конфесіями. Засуджуючи целібат, який, на його думку, спричиняє гріховне життя католицьких священників, що мусять проти природи залишатися без дружини, він пишається, що цього немає в його батьківській вірі. Схвально відгукуючись про обряд, він згодом вдається і до уславлення власного народу.

Для С.Оріховського завжди взаємопов'язаними виступають добродієність і мудрість, він підкреслює значення розуму як провідного

чинника в утвердженні доброчесності. Розум порівнюється ним з каганцем, що освітлює людині дорогу до щастя лише в тому випадку, якщо вона обрала правильні етичні орієнтири.

Оріховський також приділяє увагу питанню співвідношення розуму, доброчесності і науки. Беручи за основу твердження Аристотеля про те, «що доброчесність і наука є двома речами, які наш розум від природи своєї любить і вживає їх замість найсолодшого свого природнього наїдку»[58], мислитель зазначав, що наука посідає роль вихователя, надаючи таким чином послуги доброчесності, і, відповідно, однаково потрібна і розумові, і доброчесності.

Невігластво й глупоту людини, її забобонність, навіть погані закони, які руйнують моральність, можна подолати, на думку Оріховського, за допомогою доброчесності і шляхетності.

Дуже негативного, як до вкрай невдалого, і такого, що тягне за собою погані наслідки є для Оріховського закон католицької церкви про цілібат. Мислитель вважає, що саме це закон спричинився до розповсюдження великої розбещеності і пожадливості католицького духівництва, а не став, як було задумано первинно, сторожем сором'язливості й доброчесності. Вчений порівнював життя католицького духівництва до життя біблійних Содома та Гоморри, що стали символом розпусти, від яких його порятувала дружина, бо власне завдяки одруженню він «звільнився від непомірного і ганебного бруду римських розпусників і став вести доброчесне життя» [58].

Закон про цілібат, як вважає Оріховський, призвів до того, що «чоловіки з чоловіками ганьбу чинять; всі парохії, пребенди і канонії переповнені розпусниками, перелюбниками, а також байстрюками. Коротше кажучи, у нас є майже стільки будинків розпусти, скільки є серед нас помешкань священиків» [58]. Ще одним осередком зла й морального занепаду Оріховський вважає королівське оточення, дорадників, яких іменує підлабuzниками, нашіптувачами, пліткарями і паразитами. С.Оріховський звертається до польського короля із напученням, не втомлюючись нагадувати

йому, що треба перевіряти всі чесноти в душах людей «ніби далекими, але вірними сторожами нашої душі – розумом і знаннями» [58].

У «Напученні польському королю Сигізмунду Августу» та «Похороні Сигізмунда Старшого» С.Оріховський прославляє людський розум, демонструє наскільки корисним він є у суспільному житті. Звертаючись до короля, він пише: «Люди діють, покладаючись на розум, а не на випадок. І коли щось діється не добре, або не до ладу, знай, то винна в тому не воля Божа й не випадок, але брак справжнього розуму» [58]. Брак розуму знаходиться у взаємозалежності із тим, наскільки людина є зухвалою та удатною до війни, ці міркування перегукуються з міркуванням Еразма Роттердамського про те, що війна потребує людей, «в яких чим менш розуму, тим більше відваги»[58]. С.Оріховський радить королю добирати собі розумних дорадників, дітям – розумних вихователів, а самому королеві керуватися у всіх справах не афектами, а більше розумом.

Питання віросповідання, як вважає Оріховський, має бути приватною справою кожного вірянина, свободи його совісті й розуміння, що є суголосним з поглядам Е. Роттердамського. Ще з періоду навчання у Вітенберзі авторитетами для С. Оріховського стали і впродовж тривалого часу залишалися Лютер і Меланхтон. Згодом, повернувшись до батьківщини, мислитель приятелював із «найзапеклішим полемістом-протестантом» Мартином Кровіцьким та протестантом Якубом Пшилуським. Схвально відгукувався гуманіст і про Яна Гуса, якого він називав «найчеснішою людиною».

Підтримував Оріховський також думку про об'єднання церков, залишаючись насамперед вірним гуманістичним віротерпимості. Проте його програма, як вважає Д. Наливайко, була, однією з ренесансних утопій «єдиної» і «розумної» церкви, що досить часто зустрічалися у XVI ст. Тут Оріховський виступає як послідовник ідей Е. Роттердамського, який обстоював третій шлях, оминаючи Реформацію та Контрреформацію, шлях так званої «гуманістичної єресі», закликаючи до світової єдності поза

церковними та обрядовими відмінностями між людьми. Ця ідея існування спільної істинної релігії стверджувала віротерпимість та відмову від релігійних переслідувань.

С. Оріховський є одним з ідеологів просвіченої монархії у Європі. Він вважав, що сильна, освічена й гуманна монархія повинна обмежуватися законами, моральними принципами, милосердям короля та впливом розумних радників, правитель має бути справедливим, розважливим, лагідним та доброзичливим. Важливими для монарха є освіта і виховання, які стануть запорукою існування і розвитку цивілізованої держави.

Категорично не сприймає С. Оріховський тиранії, будь-яких її форм у державному правлінні. Елементи тиранії, на його думку, наявні у такій формі правління, як князівство, відповідно він гостро критикує цю форму суспільного устрою. Порівнюючи державні устрої у різних країнах, С. Оріховський наводить приклади із сучасного йому життя: «Між Москвою, Волохами, Литвою і Польською державою така відмінність, як між неволею і свободою. А якщо Литва... з тої природної неволі хоче вийти, нехай унії з Польською державою пильно домагається» [58].

Українські гуманісти, як і їхні західноєвропейські колеги, щоб оприлюднити свої погляди на виховання, надати критичну оцінку морального стану суспільства, використовували різні форми і засоби: листи, епіграми, публічні промови, памфлети, проповіді, послання, напучення, присвяти, панегірики тощо. Думки висловлювалися і у поетичному мовленні, і в прозі. У прозовому мовленні найпопулярнішою формою був діалог, а також різні види промов та напучень, а з поетичних жанрів найохочіше використовувалися жанри панегірик та епіграмами тощо.

С. Оріховський найчастіше вдавався до використання форм діалогу та напучення. Перший найбільш адекватно відповідав так званій діалогічності гуманістичного мислення, а напучення робило можливим на прикладах із досвіду інших відомих з історії можновладців виховувати «свого» короля,

тобто польського, бо «від природи жоден король не є злим, а всі його вади – від неправильного виховання» [58].

Висновки до Розділу I

Найулюбленішою формою морального виховання залишалися промови, укладені згідно з усіма правилами з риторичним мистецтвом. Твір зі зразками ораторського мистецтва ставав своєрідним посібником із риторики, що навчала не тільки краси і досконалості стилю, але й способам вираження політичних, правових, філософських та етичних ідей. Ренесансно-гуманістичні промови були обов'язковими на усіх урочистостях державного або приватного життя. Оратора запрошували на всі значимі події, що відбувалися в аристократичній родині – на весілля, хрестини, поховання тощо. Подібними до ренесансно-гуманістичних промов були і надгробні слова й проповіді, які виголошувалися у церкві під час поховальної церемонії.

Отже, твори українських політичних мислителів доби Відродження стали тією світоглядною основою, що сприяла консолідації українського народу у період його національного становлення, а також певним чином і ідеологічною підготовкою до майбутньої національно-визвольної війни, очолюваної Б. Хмельницьким.

Підсумовуючи сказане, можемо констатувати, що особливу роль у становленні та розвитку ораторського мистецтва належить С.Оріховському. Відповідно до цього розкриттю його творчих потенцій сприяє використання ним таких жанрів ораторського мистецтва як промови, диспути, напучення, діалоги тощо. Звертаючись до взірців античного мистецтва, мислитель прагне продовжити, приблизити до сучасності й у дечому вдосконалити майстерність корифеїв античного ораторства.

РОЗДІЛ II

ТРАКТАТ С.ОРИХОВСЬКОГО «КВІНКУНС» В КОНТЕКСТІ ОРАТОРСЬКОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ

2.1. «Квінкункс» як втілення образу ідеальної держави

У попередньому розділі було розглянуто місце та роль художнього слова, а зокрема, час та закономірності виникнення ораторського мистецтва як окремого жанру в безмежному вимірі літературного слова. Далі розглянемо і проаналізуємо творчу спадщину мислителя С.Оріховського, його соціально-політичні погляди та переконання, якими він керувався все своє свідоме життя.

Українська історіографія потрактовує XV-XVI століття як період утворення національних держав. За умови відсутності держави культурний фактор ставав визначальним у сфері вираження національних інтересів, прагнень і сподівань колонізованих народів, саме він відіграв роль каталізатора у розбудові їх національної свідомості. Позбавлена власної державності, Україна у XV-XVI столітті, як, відповідно, і Італія, знаходилася на достатньо високому культурному рівні. Італійський Ренесанс був лідером Західної Європи, українське Відродження посіло лідерські позиції у Східній

Європі, породивши козащину та створивши передумови для формування української держави періоду Богдана Хмельницького і Гетьманщини.

До середини XVI століття обмаль відомих пам'яток, котрі порушували б зазначені питання, відповідно одним з перших визначних політичних мислителів XVI століття безперечно є Станіслав Оріховський-Роксолан з його візіями держави та правителя й соціально-утопічними проектами. Хоч С. Оріховський і був вірним підданим держави, що звалася Річ Посполита, але мислив про неї з позиції українця, однак іноді й давалося взнаки етнічно змішане походження мислителя.

Однією з проблем, які цікавили письменника-філософа, й однією з визначальних у суспільно-політичних поглядах С. Оріховського, є питання держави, політики та етики. Це питання було близьким і зрозумілим йому, адже сам він активно займався суспільно-політичною діяльністю. Загалом же створений вітчизняними гуманістами комплекс державно-правових ідей становить їх найвагомійший внесок у розвиток тогочасної української суспільно-політичної думки. Найбільшу увагу було приділено питанням походження та сутності держави, проблемам війни, миру, а також осмисленню найпоширеніших форм державного правління.

Ідея антропоцентризму в С. Оріховського струнко вписується в його концепцію держави. Людина є для нього важливим чинником для побудови державного організму, розум і мову він вважає внутрішніми чинниками державної системи.

Як бачимо, концепція держави С. Оріховського має багато запозичень з античних політичних теорій античності, тому дехто з дослідників називає його «платоніком», або «арістотеліком» [31, с.169]. Проте, на наш погляд, з античних концепцій Оріховський барв тільки те, що було у відповідності з його власними уявленнями про державу, близьким йому світоглядно і до того ж відповідало потребам певної історичної доби, тобто власне добі Відродження.

Українські гуманісти межі століть усвідомлюють необхідність творення національної держави, «яка б політичними, дипломатичними, культурними, врешті військовими Волю індивіда, залежну від умов життя та природжений інстинкт до життя суспільного С. Оріховський подає як підстави до виникнення держави. Власне українські гуманісти рубежу XVI – XVII століть починають усвідомлювати необхідність постання саме національної держави, «яка б політичними, дипломатичними, культурними, врешті військовими засобами захищала життя і свободу українського народу» [37, с.102]. Так в добу Відродження народжується ідея чітко обмеженої територіально національної держави.

Низку позицій з концепції держави Ціцерона С.Оріховський запозичує, обираючи таким чином компромісний варіант між теоріями держави Арістотеля і Платона. Державний організм він уявляє таким чином: «Держава є об'єднанням багатьох домів, поселень, міст, повітів, земель, вільних людей, які одному, родом найславнішому, волею найяснішому, справедливістю найпохвальнішому і мужністю найславнішому зверхникові, обраному вільним голосом вільних людей, для спільного добра добровільно піддані» [37, с.240]. Концепція ж Ціцерона подає державу як «зібрання народу, поєднаного правом і спільним благом» [52, с.115].

Наголошується автором на акті виборності короля народом, відсутності успадкування королівської влади, яку король власне має заслужити справами, спрямованими на користь та добробут народу, піклуванням про освіту, мораль найнижчих верств населення, обґрунтовується теорія демократичної держави, в якій владає де підзвітною народіві. Ця теорія розроблялася мислителем на основі античних ідей, автор також розвинув ідеї рівності народів, пошани до рідної мови, культури та традицій.

Як і античні мислителі – Арістотель та Платон – С.Оріховський вважає, що місія держави не тільки в тому, щоб створити безпечні умови для її мешканців, спрямовувати їх на шлях доброчесності, а й в тому, щоб стати

запорукою щастя людей, що і є власне найвищим благом, оскільки не може бути щасливою і довговічною держава *«де Гандж іде попереду чеснот; де добродійці мерзнуть, а лиходії веселяться; де гідність поступається грошам, власна доблесть – породі, розум – недоумкуватості і недбалості»* [58].

С. Оріховський, вибудовуючи власну концепцію держави, спирався на теоретичну спадщину не тільки мислителів Античності – Платона, Аристотеля, Цицерона, але й також на роботи Августина, Томи Аквінського, Еразма Роттердамського, проте використовував ідеї творчо, критично. Християнські вчені вважали державу засобом реалізації моральних та релігійних цілей індивіда. Оріховський полемізує з цією думкою, стверджуючи, що держава має власну мету. Не зважаючи на подібність міркувань Оріховського з твердженнями того самого Томи Аквінського, зокрема у вбачанні в державі досконалого утворення за допомогою якого можна досягнути вище спасіння, очевидним є той факт, що розуміння держави Оріховським є значно глибшим, ніж просто уявлення про неї як про посередника у питанні вічного спасіння. Особливо це помітно у міркуваннях, які торкаються власне долі Польської держави.

Король, духовенство і шляхта виступають основоположниками ідеального ладу, що є віддзеркаленням вищого порядку небесної ієрархії: *«Добре влаштоване королівство є картиною королівства Божого»* [58]. Таким чином, людське царство побудоване, на думку мислителя, за моделлю царства Божого.

Теорія суспільно-договірного походження держави у працях С.Оріховського отримує новий імпульс для розвитку, стимулюючи міркування про демократію, свободу, природне право, незалежність світської влади від церкви. С. Оріховський неодноразово наголошував на тому, що волів би бачити на троні короля-філософа, тобто мудру особистість, таким чином постаючи як один з перших у Європі ідеологів освіченої монархії. У «Напученні», звертаючись до Сигізмунда, Оріховський зазначає: *«Ти*

правитель, а я – підлеглий, а тому й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху» [58]. Так, від мудрості й освіченості короля залежить, на думку мислителя, щастя кожного громадянина.

Концепцію побудови держави С. Оріховський подає у трактаті «Політія». На його думку, вершиною на шляху політичного розвитку суспільства є власне виникнення польської політії. Метою існування держави він вважає гарантію прав і свобод для кожної людини, також описується система обов'язків громадянина перед державою і навпаки, держави перед громадянином, які мають бути взаємними. Право є визначальною ознакою ідеальної держави, яка гарантує її розвиток, дає державі силу тощо. В ідеальному суспільстві всі йому підкоряються, проте воно не є підвладним ні сейму, ні королю, ні шляхті, ні народу.

У площині стосунків «король – закон» мислитель зазначає, що закон є вищим за короля, він є найвищою категорією у державі, йому підвладні усі, а власне ставлення короля до закону він визначає у розділі «Що в державі більше: закон чи король» так: *«Держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля» [58].* Крім того, закон *«є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Згідно з ним обирається одна людина, яку ми називаємо королем. Він – вуста, очі й вуха закону» [58].* Важливе місце у концепції держави С. Оріховського посідають роздуми про сенат як про керівний орган, без якого також держава не може існувати. Філософ закликає короля: *«Найбільше потурбуйся про підбір сенату, – щоб з обраного тобою сенату всі люди зрозуміли, що ти справжній король, а не тиран» [58].* Мислитель виступає проти внутрішніх протистоянь у сенаті, адже *«ніщо так швидко не руйнує державу, як чвари в сенаті» [58].* Звертається С. Оріховський і безпосередньо до senatorів: *«Приборкайте*

ради богів безсмертних душі, панове сенатори, і тримайте їх у покорі. Хай громадське нещастя переважає вашу особисту ненависть. Принесіть її у жертву нам, принесіть у жертву спільному гаразду, принесіть у жертву самим собі, дружинам і дітям своїм. ...Відкиньте приватні суперечки. Хай республіка стане поприщем і причиною вашої слави» [58].

На тлі цих загальних роздумів С. Оріховський розбудовує свій проєкт відновлення України в межах Речі Посполитої як рівнозначною складовою разом із власне із Коронаю Польською. Завданням короля Оріховський бачить захист Русі віж численних ворогів, її розбудову як новопридбаного дому. Під Руссю розуміються землі Галицького князівства, проте поняття «Русь» є для нього найперше культурним поняттям, воно не обмежується територіальними та етнічними ознаками. Він зазначає, що Русь, у діалозі *«із греками, перейняла від них символіку й віру, покинула свою скіфську неосвіченість і дикість»* [58]. Він наполягає на створенні другої столиці в Україні, що надало б їй втраченого державного статусу, але тепер у союзі з Польщею, і союзі рівноправному. Отже, у «Напученні польському королеві» маємо власне перший у XVI ст. проєкт державного відновлення України на чолі з просвіченим польським монархом. До відновлення в ній князівського правління Оріховський ставився вкрай негативно, вважаючи його тиранічним. До розробки цієї тези він повернеться у «Квінкунксі» 1564 року. Таким чином, можемо стверджувати, що державотворче мислення С. Оріховського загалом має ренесансний характер.

Провідне місце у суспільному ідеалі мислителя належить обґрунтуванню доцільнішої державної структури польської політії, яка була б покликана забезпечувати політичні та юридичні права та привілеї повноправних громадян, тобто шляхти, її особисту свободу. Метою держави є побудова спільноти, в якій панували б щастя та добробут, а не тільки погамування ворожості, притаманних людям, що перебувають в умовах розрізненного існування.

Державу Станіслав Оріховський бачить як єдине ціле політичне «тіло», частини якого позбавленні індивідуального функціонування: родини, міста, повіти, відчужені від держави, стають поневоленими, втрачають свої чесноти, занепадають. Безперечно також, необхідними елементами держави, без яких вона не може існувати, є, як гадає С.Оріховський, територія і населення. Кожен стан у структурі спільноти повинен посідати визначене йому місце і виконувати функції, на нього покладені. [31, с.178]. Ось як це виглядає, наприклад, у нашого мислителя: *«Учню, не вчи вчителя! Профане, не освячуй священника! Тобто ти, хвосте, головою не будь...»* [58]

Систему законів Польщі мислитель вважає супротивною тиранії: *«Чому? А тому, що у наших законах обґрунтовується суть справ і вчинків людей, а не їхній майновий ценз і гідності. На суді Сигізмунда не питають у підсудного: архієпископ він чи староста; єпископ чи каштелян; знатний чи не знатний; чужинець чи громадянин»* [58].

С.Оріховський як представник своєї епохи відводив значне місце шляхті у структурі суспільства у своїй теорії держави, перебуваючи на позиціях ідеолога феодального ладу, обстоював інтереси шляхетського стану.

У своїх поглядах на соціальну структуру суспільства С.Оріховський стоїть близько до позицій Аристотеля, з тою лише відмінністю, що вписується у християнський контекст. Ідеальне суспільство, на його думку, має складатися з соціальних груп вільних, невольних і «коричневих» громадян з певною градацією всередині цих груп. Кожна з означених соціальних верств повинна виконувати свої обов'язки перед громадою, задовольняючись своїм становищем. Тобто, священник не сперечається з воїном за меч, воїн не відбирає плуга у селянина, відповідно, воїн боронить, духівник навчає, селянин оре землю – усі вони своєю діяльністю здійснюють свій громадянський обов'язок. Землю обробляти важко, проте безпечно, воювати - справа, сповнена гідності, проте небезпечна, священницька справа скромна, проте несе спокій душі. Над цими суспільними прошарками знаходяться

суддя та король, який є посередником. Дотримання такого ладу, на думку мислителя, стане запорукою формування ідеальної держави.

Сенатори у сеймі, як зазначає Оріховський, є лицемірними й брехливими, тільки й знають волати : *«Держава! Держава!»* А насправді шкодять державі і дбають лише про власну вигоду» [58].

Оріховський впевнений, що саме шляхта має вище призначення – втілення найвищих суспільних ідеалів, і саме це підносить її над іншими станами. Тому, коли йдеться про рівність у Польській державі – йдеться найперше саме про шляхту. Ця думка постала з наявної ідеології національної винятковості та месіанської ролі шляхти і польської, і власне української, ідеології сарматизму. Найбільш виразного втілення ця думка набуває саме у «Компасі». Проте з часом у деяких творах Оріховського з'являється критика шляхетського стану, зокрема коли автор торкається питання оподаткування громадян, і зазначає, що сплату податків шляхта перекладає на простий народ, сама ж платити не хоче.

С.Оріховський висловлює низку критичних зауважень з питань правочинності та законності в державі, їх упорядкування в Польщі. Погляди мислителя еволюціонують від християнської ідеї рівності всіх людей перед Богом до визнання рівності усіх перед законом. Критика правової системи здебільшого полягала у викритті недосконалості законів у Польщі: *«украде хтось у когось свиню, життям за це заплатить; уб'є пана тих свиней — грошима за це відкупиться»* [58].

Оріховський вдається і до критики польських судів: *«там багато важить авторитет, звання, респект самої людини; має значення сила й острах; той у суді перемагає, хто або сам сильний, або адвоката має сильного»* [58].

Проте є і позитивна оцінка правових засад у польському суспільстві. Оріховський вважає позитивним моментом те, що «право у Польщі є правилом життя»; що громадяни звіряються з правом, як моряки орієнтуються на зірки Великої Ведмедиці, щоб не загубитися в просторах;

що польська вольність ґрунтується на праві, чого позбавлені інші держави, такі як Московщина, Туреччина, Литва. Оріховський, сповнений гордощів за свою державу, повчає литовця: *«Для тебе пан народився, а для мене ні... Ти не маєш жодного захисту від сваволі свого князя, а я маю захист супроти свого короля – присягу ним учинену»* [58].

Найвищим проявом неволі для філософа є той факт, що у Литві не мають правового захисту від панської сваволі, а князь не обирається за законом, як у Польщі. Станіслав Оріховський вважав, що сила світських законів у державі повинна не повинна обмежуватися церковними постановами та папськими декретами, тому він не боїться апелювати до самого намісника апостола Петра у Римі: *«Ти мене засудиш, але король не приведе вирок до виконання, бо це забороняють наші закони, що діють за рішенням усіх станів»* [58].

Тут вбачаємо посилання на принципи природного права. Адже серед цих принципів С. Оріховський вбачає право на життя, мир і злагоду у сіспільстві, право власності, рівних можливостей, дотримання договорів; на справедливість, шлюб тощо. Усі права мають постати на основі закону справедливості. Людина ж у цивілізованій державі має право керуватись власним розумом, право на свободу совісті, слова. Якщо якесь з цих прав нехтується – це ознака дикості, деспотизму, варварства такого суспільства, оскільки суперечить природному праву. За С. Оріховським, Московія та Туреччина є державами варварськими, оскільки погрожують поневоленням європейським народам, Польща ж є державою цивілізованою.

С. Оріховський визначає розрізняв чотири форми правління у державі. Монархія – це устрій, де править одна людина; олігархію визначає влада групи могутніх громадян; демократія – це коли править увесь народ. А політія, на його думку, є прикладом ідеального державного організму. Фактично вона є формою змішаного правління. Саме політія найбільш приваблювала С. Оріховського і трактат «Квінкункс, або Взірець устрою польської держави» присвячений саме політії та роздумам про її структуру.

Мислитель будує свою теорію державного правління згідно з устроєм тогочасної Польщі, він, спираючись на концепції різних вчених – від античних до сучасних йому, – подає власну структуру державницьких механізмів.

Отже, один з творів, присвячених політичному устрою держави, писаний уже польською мовою – «Квінкункс» (1564). В ньому ідеться про вірець устрою Польської держави на початку Оріховський зазначає, що пише польською мовою, бо не хоче, щоб його твір читав італієць або німець, француз чи іспанець: «Поляк писав для поляка, щоб бачив, що для Польщі корисно» [58].

Характерною особливістю твору є те, що Оріховський звертається до русина і до польського читача, яких він автор просить прочитати його твір із «доброю волею і думкою», але щоб «сподівався знайти в ньому гостру і щирю правду», щоб прочитавши, могли вдосоналити себе, позбавитися власних вад.

Але тут автор не наголошує так явно, як раніше, що він українець, а називає себе й поляком, а народ польський своїм і йому прагне служити всім серцем. Як доказ того, читаємо його вислів: *«Бо й сам є кілком з того плоту (польської шляхти), як то кажуть: «Я є кістка з кісток і плоть від плоті цієї»* [58]. Зазначимо, що, тут С. Оріховський виступає як громадянин Речі Посполитої, (етнічно він був змішаної крові, а тут виступає як громадянин Польської держави).

З іншого боку він зазначає, що у вторі наявна велика кількість з другого «прихованих речей». Так, його підкреслено польську позицію можна вважати політичною маскою, оскільки звучить гостра критика Польщі, а також пророкуванням її загибелі. Це одразу бачимо на початку: *«Важко мовчати, коли болить, важко не волати, коли тонеш, важко і не зітхати в неволі»* [58]. Впадає в вічі кінцівка фрази, оскільки в неволі були саме українці, а не поляки, підтвердження цьому знаходимо й у наступній думці: *«В одному човні сидимо»* [58]. Таким чином, Річ Посполита постає як

поліетнічна держава, і врятуватися можна тільки разом, правильно організувавши державне життя.

І тут автор скидає свою маску, йому більше не потрібно ховатися. *«Хто ж ти?» – запитаєте. Брат ваш із Русі, нічим іншим не знакомитий на світі, лише вашою всіх ласкою»* [58]. Каже, що саме посилає браттям своїм «Квінкункс», тобто «компас», що показуватиме дорогу в майбутнє, якщо будуть чітко слідувати йому. Зашифрована назва твору та її трактування детальніше будуть розглянуті нижче.

У «Компасі першому» ставиться постулат: чи держава має давати, чи брати? Й подається висновок: *«Тиран бере, а король дає»* [58]. Автор, отже, відстоює позиції королівської влади і цілком ворожий тиранії. Вказується у творі на роз'єднання в Польщі людей, зокрема через віру: *«Навіть Бога в Польщі єдиного не маємо, бо по-різному про нього міркуємо і неоднаково про нього віримо. А де відмінність у вірі, там ні любові, ні єдності жодної не може бути між людьми»* [58]. Сам С. Оріховський як учасник діалогу подається як такий, котрий «людей розбурхав». Цікавим є монолог євангеліка, тобто протестанта, що критикує польські сейми, де панує Практика, тобто власний інтерес перевершує інтерес суспільний. Відповідно багато знаходиться таких, котрі збурюють державу і мирне життя в ній, щоб у «каламутній воді половити рибу», для чого навіть «землю Руську москві й татарам» відкривають для її розгрому, – а саме звідси й постає загроза занепаду Польської держави.

С. Оріховський підтримує цей висновок євангеліка, наводячи як приклад порядки у Венеційській республіці, й підсумовує: *«Не може ні правди, ні віри бути в тій людині, яка, дораджуючи або займаючи якусь посаду в державі, чекає якихось подарунків»* [58]. Введені екзекуції, тобто податки від духовенства, підсумовує С. Оріховський, зводять духовенство нанівець. А це передусім руйнує державу. Отже ті, що бажають позбавити церкву прибутків, прагнуть запалити у Польщі чвари та розбурхати руйнування. Сейми ж мають бути *«для збереження і для розмноження*

вольності громадянської). Неволя ж починається там, де скасовуються вольності. Посли повинні обстоювати справедливість та мир. Засадничих речей у державі не можна порушувати, бо від того вона й занепадає. Відтак у державі архієпископ – батько, а король – син (пізніше цю ідею буде використано православ'ям, яке поставить митрополита на позиції головного вождя свого народу).

Заперечення соціальної несправедливості, гноблення багатими бідних, виступи за демократизацію, свободу, щастя знедолених у творах мислителя зустрічається досить рідко, але вони все ж таки є. Так, С. Оріховський вбачає причину політичних переворотів у суспільній нерівності: *«з пригод інших людей бачив я, що нерівність є трутизною свободи і що там зле діється, де один другому каже: я – вільний, а ти – невільний; я – пан, ти – підлеглий; я – можний, ти – слабкий. У такій державі і до занепаду посполитого недалеко»* [58].

Переконливим є передбачення С. Оріховського, що коли в Польщі зруйнуються основи основ і множитимуться чвари (мутна вода), то *«замість вугра впіймаємо в тій ковбані лютого василіска посполитого, який одним своїм поглядом Польську державу вмить заразить, а той василіск буде нічим іншим, як або мечем духовним, або недругом зі сторони»* [58]. Таким чином, вбачаємо у цих словах передбачення майбутніх козацьких повстань, а розпочнуться за тридцять років по тому, як буде написано твір.

На думку С. Оріховського, *«добре влаштована держава є картиною царства Божого»* [58]. Король акумулює численну різноманітність справ і про все турбується, є основою, через яку Бог роздає дари людові, а їх має в собі. Священник асоціюється з кошем, в якому залишилися часток Христового хліба, а ними і є король та держава; зміст же тих часток сховано у священницьких урядах. Частки ті треба шукати не в Римі, у святій столиці Петра, а у папського намісника в Польщі. Отже, стверджується, що усе здорове і благодатне в суспільстві Бог дає людям через священника, а де нема священника – там немає миру.

Пізніше подібні думки знайдуть свій розвиток, але вже стосовно православної віри, у діяльності інших мислителів, зокрема Мелетія Смотрицького у «Треносі», де він стверджує: *«Слітим смердючим порохом і тінню є світський стан без духовного стану»* [83, с.229].

У «Квінкунксі другім» С.Оріховський пояснює, чому уподібнив Польську державу квінкунксу, тобто компасу. Трактуючи назву свого твору, яка несе в собі певне смислове навантаження, митець зазначає, що подвійна трикутна фігура «дрія» є початком усіх інших фігур: *«Бо та фігура в усіх інших фігурах може бути чи квадратом, чи п'ятикутником... чи іншою якоюсь фігурою»* [58].

А та подвійна трикутна фігура із спільним середнім пунктом утворює таку фігуру, яка має назву «Квінкункс».

X	X
	X
X	X

Це слово, запозичене з латини («квінек»), у поляків називається «цинкем». Автор зазначає, що римляни Варрон, Цезар, Ціцерон, Квінтіліан називали ту фігуру «Квінкункцем». Обумовлює автор його унікальність тим, *«що з якого б кута в «цинку» око не прикладеш, то весь його у своїм полі зору маєш»* [58], на що неспроможна жодна з інших фігур. Згадує Колумеллу, особливого майстра у селянських справах, який доводив, що більш правильної форми фігури для садження садів, ніж «цинк», нема. Така інтерпретація утаємниченої назви пов'язана з роздумами над природою Польської держави, над пошуком рішень політичних та суспільних проблем. Адже не достатньо Польщі мати *короля, священника, віттар*. У зазначену поняттєву піраміду оратор включає ще й *віру* (або закон) та об'єднує всі складові під банею святої апостольської Церкви: *«Отож, якщо ми хочемо на жодному ступені Польської держави не шкутильгати, тримаймося того цинку, раджу...»* [58].

Взагалі з цифрою «п'ять» або «цинек» Оріховський пов'язує ще декілька важливих понять. Згадує, наприклад, 5 каменів, якими Давид знищив Голіафа, 5 заповітних Книг Мойсея, 5 ран Христових. Навіть Святий хрест, на думку Оріховського, містить «правдивий «квінкункс», з двоякої «дриї» виконаний. Також за подобою Святого хреста, в основі якого лежить «квінкункс», побудований і вівтар короля. Тут вбачається символіка числа «5», яку митець вводить у зміст трактату для зображення святості представлених суспільних елементів, ставить еліту Польської Корони, церкву та найважливіші, на його думку, рушії розбудови нації в один ряд із провідними образами християнської етики.

Беручи до уваги те, що «Компас» – один з передостанніх творів мислителя, слід підкреслити, що автор його розглядав як власний політичний заповіт, проповідував, щоб за прикладом його «Квінкунксу» розбудовувалася Польська Корона, що представлена чотирма символами держави та об'єднана під банею Святої Церкви Апостольської.

Таким чином, в образі «Квінкунксу» мислитель втілює головні чинники Польської держави: король, священник, вівтар і віра, об'єднані в апостольській церкві. Якщо ж порушити ці засади, зазначає він, держава впаде. Далі іде полемічний пасаж, спрямований проти протестантства, яке несе загрозу Польській державі, бо руйнує її засади.

Розглядаючи типи держав у «Квінкунксі», мислитель протиставляє королівство і князівство: *«Цар над царями, Господь Христос, назвав свою державу королівством, а диявольську, протилежну собі державу, назвав князівством ні за що інше, як за те, що королівству властива свобода, в якій спочатку народилися були, і яку потім через гріх втратили і з королівства до князівства потрапили»* [58]. У князівстві, вважає Оріховський, панує деспотія, бо князь володіє підданими у межах власного бажання. Влада ж польського короля обмежена, оскільки в країні встановлено свободи (вольності). У Литовському князівстві, отже, панує князівська деспотична влада. Якщо ж Литва хоче жити в свободі, вона повинна прагнути до унії з

Польщею (така унія й була прийнята в Любліні за п'ять років по тому). Князівська влада в Литві є спадковою, відповідно князь має особисте право на підданих. А тому невільна Литва не може з'єднатися із вільною Польщею, доки великий князь не наділить її волею.

Автор є переконаним прихильником вольностей і вважає, що саме в них зосереджена «слава вільного поляка». Адже, йдеться про свободу не будь-якого поляка взагалі, а шляхтича. Шляхтич у Польщі не має жодного невільного обов'язку: королю він зобов'язаний віддавати пошану в титулі, платити податок з земель і ходити в походи. У князівстві ж, тобто в деспотії, шляхтич не є правдивим і не наділений жодним певним правом, бо там панує не закон, а страх. У деспотіях, якими бачаться авторові князівства, *«кожне рабство... проти деспотів, тобто проти свого князя, природжену війну веде»* [58]. Адже за природним правом той, хто позбавлений свободи, ненавидить свого пана.

Так, протиставляючи деспотію і шляхетський демократизм, автор рішуче стає на боці останнього, але, з іншого боку, радить Литві не просто встановити в себе такий самий устрій, тобто перетворитися на окреме королівство польського зразка, а й підкоритися Польщі, ліквідувати своє князівство, і хай *«неволю на свободу, ганьбу на честь, глупоту на мудрість, а неотесаність свою на освічену натуру польську хутко змінює»* [58].

Тут можемо спостерігати наявні паростки польського експансіонізму, що врешті призводять до певного регресу у його поглядах та порушують ренесансну ясність міркувань.

У подібному річищі автор продовжує свої міркування і далі: *«...кожен литвин, хай би навіть був найясніший і найперший, не зрівняється з найнижчим поляком»* [58]. Така думка має виразний антигуманний сенс і дає підстави для експансіонізму, хоч автор і нібито осмислює її суто на теоретичному рівні, зазначаючи, що вільна людини є вище за невільну, навіть коли остання посідає високе становище, а вільна – низьке. Бо, логікою автора, щоб дорівнятися до поляка, потрібно стати саме поляком, а не просто

піднятися на рівень його розвитку, залишаючись при цьому литвином. Відповідно і заклик С. Оріховського: *«О невільнику литвине, слухай мене, вільного поляка! Закликаю тебе до себе, вольності і благословення свого щедро і вільно тобі надам»* [58], - звучить досить двозначно, а, якщо враховувати подальший історичний досвід, то і іронічно, оскільки передбачає не звільнення, а асиміляцію литвинів. Очевидно, відчуваючи цю суперечність, С. Оріховський зазначає: *«Не для себе, а для тебе самого беру до свого гурту»*. Але *«вольністю своєю зроблю тебе, невільника, вільним, як також невільного раніше русина зробив вільним і при свободах паном і рівним собі в усьому»* [58].

Це тлумачення певною мірою пояснює механізм асиміляції української шляхти. Щоб мати усі ті вольності і свободи, які мали поляки у своїй державі, людині іншого етносу потрібно було самій ставати поляком, оскільки інакше не матиме тих привілеїв і буде як раб. Проте не йдеться тут взагалі про втрату національної ідентичності, яка є значно гіршою, ніж страта свободи, бо суперечить Божій волі, адже творення різних народів є результатом Божого замислу. Тому і втрата народу, якщо міряти загальнолюдською шкалою вартостей, є втратою не індивідуальною, а світовою.

Також логічною бачиться думка про те, що кращим є той король, який вибирається за чеснотами, аніж король, який успадковує владу, уроджений, бо коли *«пан для своїх підлеглих є вродженим, то так само там кожний підлеглий є вродженим невільником свого пана»*, а отже, *«панові вільно з ним чинити, як заманеться»* [58].

Цікаві думки в «Квінкунксі» висловлює автор у прикінцевому пророцтві, де йдеться про загибель Польської держави. Апокаліптичні настрої з'явилися у польському суспільстві вже в період написання твору: *«Почуєш одностайний людський голос: «Згинемо!»* [58]. Сам С. Оріховський називає себе *«тінню дому, що постійно міркує про явний свій занепад»* (Оріховський, 1995), бо відчуває, що той має згинуть *«у розбраті домовому*

або в ув'язненні ворожому» [58]. Поляків він називає «блюзнірами», а Польщу – «дочкою розбійника»: «...о негіднице Польщо, накладеш головою за своє блюзнірство» [58]. Бог же вразив Польщу «несамовитістю, сліпотою і шалом розуму» [58]. С. Оріховський пророкує початок загибелі Польської держави після смерті короля, оскільки його «смерть є явною смертю Польської держави» [58]. По тому в Польщу мають прийти, як він бачить, розладнана рада, грабування церков, смерті священників, пограбування осель, внутрішні чвари і погроми, посполиті спустошення. І нарешті автор бачить «Польську Корону, що плаває у крові своїх громадян» [58]. Усе це й справді буде відбуватися за часів правління Сигизмунда III та Владислава IV. Відтак причину падіння Польщі автор вбачає передусім у відсутності єдності у релігійному питанні.

Таким чином, твір відображає суперечливу позицію автора, який вагався у виборі між Україною та Польщею, консерватизмом та вільнодумством, гуманізмом та антигуманізмом, католицизмом та опозицією до нього. Все це склало різновимірний спектр думок «Квінкункса». Проте, «Квінкункс» є одним з тих творів у площині суспільно-політичного мислення, який надто точно відображає роздвоєння свідомості української аристократичної верстви, які, полонізуючись, втрачали зв'язок з власним народом, призводили свої роди до вимирання. Так, твір, утверджуючи підпорядкованість держави церкві, спрямований на зміцнення теократичного ладу.

Підсумовуючи, можна зазначити, що трактат з компромісною концепцією ідеальної держави Оріховського передає нам погляд мислителя на державу як на мету чи ідеал в цілому, не переслідуючи більш конкретизовані цілі – зміну устрою сучасної авторові Польщі. Отже, мислитель залишив у спадок не лише своїм польським браттям, а й наступним поколінням цінні поради й настанови щодо побудови та управління великою об'єднаною державою.

2.2. Жанрово-стильові особливості трактату «Квінкункс»

Розуміння того чи іншого твору неможливе без його детального аналізу, який здійснюється шляхом співвідношення, систематизації та класифікації елементів твору. У попередній частині головну увагу було зосереджено саме на змістовій організації листів та послань Оріховського. У цьому ж розділі головна увага буде приділена виключно художньо-мовленнєвій організації і композиції його творів.

Для сучасного літературознавства характерним є надання переваги питанням, пов'язаним з вивченням жанрової своєрідності твору. Відомо, що термін «жанр» є досить молодим, так, ним не користувалися ні Аристотель, ні Лессінг, ні Гегель, ні Іван Франко, ні Леся Українка тощо.

Жанри розглядаються насамперед як «художня проекція певної стадії розвитку суспільства». Отже, літературознавча традиція ХХ століття має відносно стійку у межах кожного з літературних родів жанрову систему.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки увага приділяється не стилям, а жанрам мовлення. М.М.Гиршман цю думку формулює так: «Жанр визначає об'єктивно існуючу традицію (...), конкретизує досвід попереднього історичного розвитку – «пам'ять мистецтва». Стиль (...) перетворює закономірну організованість тексту в органічне вираження цілісної індивідуальності людини-творця» [15, с.108-109].

Розрізнення між стилем і жанром полягає у тому, що щоб зрозуміти жанр, потрібно заглибитися у його структуру, побачити конструкцію в цілому, зрозуміти, завдяки чому вона моделює образ світу.

Генетично жанр пов'язаний зі словесно-ритуальною поведінкою колективу, яка відповідає тій чи іншій типовій життєвій ситуації (звернення до Бога, смерть, розваги та ін.).

Н.Л.Лейдерман так визначає стиль: «Стиль – це система елементів художньої форми, яка надає твору мистецтва почуттєво-наочний, емоційно наповнений, естетичний вигляд і розкриває його експресивно-оцінний смисл» [33, с.17].

Розглянуті визначення жанру та стилю свідчать про взаємодію жанру та стилю. Н.Л.Лейдерман та ін. зауважують на тому, що «в епохи, коли володарюють нормативні художні принципи, стильова й жанрова структури тісно зрощені. Вони разом виступають втіленням і вираженням єдиного художнього канону» [33, с.24]. Д.С.Лихачов зазначав: «Давньоруські жанри найбільше пов'язані з певними типами стилю, ніж жанри нового часу. Ми можемо говорити про єдність стилю святкового слова, панегіричного житія, літопису, хронографа та ін. Тому нас не здивують вирази «житійний стиль», «хронографічний стиль», «літописний стиль» [42, с.57].

Отже, в представленому підрозділі буде детальніше розглянуто жанр твору «Квінкункс» С.Оріховського та його жанрово-стильові особливості.

Проаналізувавши літературний пласт ораторського мистецтва XVI ст., ми з'ясували, що в основі побудови ораторського казання як окремого літературного жанру лежали певні стильові прийоми, які водночас є і головними його характерними рисами (Додаток 3):

- 1) струнка композиція і співмірність складових частин;
- 2) образність мови (застосування мовних прийомів);
- 3) комунікативна спрямованість мови твору;
- 4) єдність змісту й форми;
- 5) ясність та логічна послідовність викладу;
- 6) дидактичний або викривальний зміст.

Незважаючи на те, що питання, які стосуються побудови художнього твору з давніх-давен були предметом уваги теоретиків мистецтва, поняття композиції і по сьогоднішній день залишається одним з найменш досліджених у системі знань, пов'язаних з розумінням природи й закономірностей мистецьких явищ. Вже Аристотель у своїй славнозвісній «Поетиці» звернув увагу на важливість композиції як засобу впорядкованої побудови художнього цілого. Композицію Платон та Аристотель уявляли як насамперед гармонію співвідношення між цілим і його частинами.

Українські літературознавці ХХ століття визначають композицію твору як його «вибудову, розподіл окремих частин, їх порядок, їхній взаємозв'язок, злагодженість між собою, або розміщення їх протилежно одна до одної; гармонійну будову всього твору або навмисне чи ненавмисне безладдя, в якому подано зміст твору» [10, с.239]; як «структуру, зумовлену змістом» [10, с. 240].

Отже, композицією (лат. *compositio* - складання, поєднання) називається форма побудови художнього твору, яка знаходить свій вияв у смислосназначущому співвідношенні окремо взятих його частин.

Композиційна впорядкованість композиційних елементів твору, її смисловий масштаб та міра довершеності можуть бути різними. Але функція композиції не вичерпується створенням бездоганної та доведеної гармонії між цілим і його частинами. Основне художнє призначення композиції полягає в тому, щоб підпорядкувати співвіднесеність, взаємозв'язок усіх складових елементів зображення у творі меті послідовного, якомога повнішого і глибшого розкриття його змісту, створення в читача відповідного авторському задумові емоційного враження.

Але треба пам'ятати, що індивідуальні особливості композиційної побудови певних художніх творів значною мірою залежать від їхньої родової та жанрової належності. У підсумку своєрідність композиційної організації художнього твору визначає форма художньої реалізації конфлікту, який лежить в його основі. Оскільки, як вказує М. Хропченко, «структурну основу творів становить конфлікт в його певному художньому виразі» [81, с.25].

Це, зокрема, означає, що відображений у художньому творі конфлікт постає як осердя, центральний вузол, який зумовлює, по-перше, як змістову систему твору (тобто увесь той комплекс ідей, переживань та оцінок, що реалізуються у ньому), так і систему засобів його художнього вираження (тих зображувальних прийомів – предметно-образних, словесних, композиційних, – які відносимо до форми твору). Таким чином, основу композиційної організації художнього твору, її рушійну силу також

становить конфлікт, на зображенні якого, побудовано, як правило, твір як цілісну смислову структуру.

Також треба зауважити, що творам Станіслава Оріховського властивий подієвий, точніше хронологічний тип композиційної організації, який, за визначенням В. Лесика, «полягає в тому, що події... йдуть одна за одною в хронологічному порядку - так, як вони відбувалися в житті» [36, с. 89].

Особливо це простежується у творах Оріховського, які мають біографічний характер. Адже сама жанрова специфіка життєпису вимагає хронології. Але у Оріховського це не сухий виклад подій, а комплексний аналіз людини у різних галузях її діяльності. Прикладом може бути «Життя і смерть Яна Тарновського».

«Квінкункс» композиційно складається з двох розділів. Спочатку автор робить стислий виклад змісту кожного з розділів, потім - передмова і сам твір, побудований у вигляді діалогу, співбесідниками якого виступають папіст, Євангелік та сам Оріховський.

Творам Оріховського властива не тільки композиційна своєрідність, але і особлива художньо-мовленнева організація, поетична образність мови. Не можна розмовляти з аудиторією лише мовою абстрактних понять, узагальнень, аргументів та висновків. Промовець повинен зацікавити, захопити реципієнтів ідеями, які він розкриває. І тут необхідною є образність викладу. мова повинна бути не тільки ясною, правильною, чистою, вона має бути ще й яскравою. Подати яскраву, образну картину – значить залишити вражаючий відбиток у свідомості слухачів, схвилювати їх. Образ є чудовою формою ораторського мистецтва.

Теоретики літератури зазначають, що художнє мовлення у складі літературного твору виступає його зовнішньою формою, власне конкретно-чуттєвою словесною оболонкою, в якій втілено зміст твору. За її допомогою автор відтворює образи й події, які зображуються у творі, передає своє ставлення до них. Тут можемо з упевненістю говорити про єдність змісту і

форми представленого твору С.Оріховського. Адже саме хвилюючий автора зміст вимагає саме такої форми його викладу.

Художня своєрідність, образність мовленнєвої організації літературного твору знаходить свій вияв у специфічному підборі або ж творенні слів і форм, їх синтаксичного сполучення, що вводяться у текст твору й увиразнюють емоційно-сміслову, комунікативну спрямованість його мови.

Нормативна сталість мовлення може порушуватися задля його увиразнення та надання йому експресивності на різних структурних рівнях людської мови. Так, зокрема, на звуковому рівні відходження від природних норм мовлення може виявляти себе у звукових повторах, тобто незвичному накопиченні однотипних звуків у суміжних словах або суміжних сполуках слів, з іншого боку, у встановленні незвичної для нормального мовлення симетрії в якісному або кількісному чергуванні складів у сполуках слів.

На словесному рівні відступ від узвичаєних мовленнєвих норм відбувається, як правило шляхом індивідуальної словотворчості, або за рахунок заміни узвичаєного для цього предмета слова, загальноновживаність якого нейтралізує нівелює емоційну оціночність, більш емоційно-експресивним його аналогом.

На синтаксичному рівні відхилення від узвичаєних мовленнєвих норм пов'язується з такими формами побудови речення, що сприймаються як порушення узвичаєних норм упорядкування й розміщення слів у словосполученнях, реченнях і великих синтаксичних конструкціях.

Але тут треба зауважити, що художнє увиразнення мови у творах Оріховського не виступає як самоціль, як увиразнення заради самого увиразнення чи виключно з метою справити враження на читача. Увиразнення мови в його творах підпорядковане низці конкретних функцій, найважливішими з яких є дві: оціночно-виражальна та зображувальна.

Завдання зображальної функції полягає в тому, щоб вказати на ті предмети, явища, людей, які у творі зображуються, тобто називати їх. При

цьому, називаючи предмет, автор не вдовольняється будь-якими з тих слів, що ними даний предмет звичайно позначається. Він відбирає саме ті словесні одиниці, які найбільш повно і виразно здатні конкретизувати саме те уявлення про предмет, яке автор намагається донести до рецепієнта.

Оціночно-виражальна функція Оріховського пов'язана з відбором таких слів, за допомогою яких знаходить своє вираження оціночне ставлення автора до зображуваного ним у творі.

Отже, спробуємо проаналізувати художні особливості трактату Станіслава Оріховського, зупиняючись на кожному з рівнів мовленнєвої організації твору з метою визначення його жанрово-стильової приналежності.

Спочатку зупинимося на синтаксичних засобах увиразнення мовлення. Сюди належать так звані стилістичні фігури – особливі побудови, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу й дають оригінальну форму для образного вираження думок і почувань людини.

Стилістичні фігури художнього мовлення, по-перше, завжди є наслідком свідомого вибору, спеціального розрахунку письменника, і, по-друге, можуть виконувати різноманітні, не пов'язані виключно з комунікативною, художні функції, наприклад, типізації мовлення або його індивідуалізації, виокремлення окремих слів та частин слова, особливо важливих у смисловому відношенні, функцію емоційного увиразнення мовлення тощо.

У Оріховського можемо помітити фігури **повтору** («*Важко мовчати, коли болить; важко не волати, коли тонеш; важко й не зітхати в неволі*» [58], **фігури зіставлення** та **протиставлення** («*Короля хочемо мати, а священника мати не хочемо*» [58]).

Але найчастіше у творах Станіслава Оріховського можемо зустріти фігури, пов'язані з відхиленням від певних комунікативно-логічних норм побудови фрази, – риторичні фігури, а саме – риторичні заперечення, звертання, запитання, оклику.

Риторичні фігури постають як наслідок порушення комунікативно-логічних норм висловлювання, бо ті діалогічні інтонації, привнесені ними у процес мовлення, не розраховані на реальну відповідь або практичну дію, як це було б у «живому», безпосередньому побутовому спілкуванні.

Подібна діалогічність риторичних і словесних зворотів є цілком умовною і виконує у художніх творах функцію індивідуалізації та емоційного увиразнення мовлення, акцентування особливої уваги до якихось певних аспектів зображуваного явища.

Найрозповсюдженішими у творах Оріховського виступають **риторичні питання** - питання, які ставляться не з метою отримання відповіді, а з метою анафористичного узагальнення відомої або очевидної думки. Можемо навести такі приклади: «... *Чи Син Божий є Богом?*» [58] «*Чи не грішимо так не тільки проти Петра і Павла, а й проти самого правдивого Бога? ...*» [58] «*А хіба того гніву й тої помсти, яка на Польщу йде, явно не бачимо?*» [58]тощо.

Дуже часто зустрічаються в тексті «Квінкункса» **риторичні звертання**: «*Отже, хто ти, чоловіче, що ти сперечаєшся з Богом?*» [58] «*Якщо відвернешся, королю, від римського священника, відвернешся, напевно, від миру...*» [58]

Ще більше у творах Оріховського знаходимо **риторичних окликів-висловів**, що мають підкреслено-емоційний характер і вводяться переважно з метою затримати або посилити увагу на якомусь з аспектів зображуваного. Наведемо такі приклади: «*О сліпі єретики!*» [58] «*Господи Боже, будь з нами!*» [58] і под..

Поряд із синтаксичними засобами увиразнення мовлення, Оріховський дуже часто вдається до так званої контекстуальної синонімії, тобто такої, що не фіксується словниками. Контекстуальними синонімами є слова та вирази, що позначають предмет, вживаючись при цьому в невластивому для них значенні, непрямому або переносному значенні. Такі явища традиційно називають «тропами»

Як і засоби лексичної синонімії, тропи асоціюються з такою словесною формою, яка, насамперед ухиляється від загальноновживаних і узвичаєних норм мовленнєвого спілкування таким чином служить для прикрашання мовлення. Проте вже в античності прийшло розуміння того, що роль тропів не зводиться виключно до функції естетизації мовлення.

Використання тропів подібно до використання засобів лексичної синонімії, порушує автоматизм сприйняття й ще в більшій мірі реалізує ефект словесної несподіванки, який завжди містить у собі розрахунок на те, щоб викликати в читача відповідний, потрібний авторові в даний момент, у даній ситуації настрій, те чи інше переживання.

У сучасній літературознавчій науці виділяється велика кількість тропів: метафора, іронія, гіпербола, літота. До цього ряду також відносять епітет і порівняння, які не всі літературознавці відносять до тропів. Але приклади саме цих явищ можемо у великій мірі знайти в творах Оріховського.

Дуже яскраві й експресивні метафори допомагають автору влучно зобразити картину суспільного становища в Польщі, точно охарактеризувати образи, події та явища, представлені у творі.

Дуже влучно та поетично підбирає письменник низку **метафор**, якими пересипає свою проповідницьку настанову: *«...на Варшавському сеймі намазали (колеса) й дишло (воза-держави), до явного упадку спрямували»* [58] *«...пані Практика, котра... з сокирою на супротивника йде, йому неправду, невіру і несправедливість задає»* [58] *«...бачу вочевидь... Польську корону, що плаває в крові своїх громадян»* [58].

Порівнянням називається вислів, в якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, який містить необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш сконденсованому вияві.

Порівняння має тричленну будову:

- 1) те, що порівнюється, або «предмет» порівняння;
- 2) те, з чим порівнюється, «образ» порівняння;

3) те, на основі чого порівнюється одне з іншим, тобто ознака, за якою власне і відбувається зіставлення.

Станіслав Оріховський використовує дуже розгорнуті і виразні **порівняння**, які подекуди дивують своєю натуралістичністю: «...*коронні привілеї, - немов горох од віки у решеті відбираємо...*» [58]

«*Євангеліє, у якому, немов у якійсь Пандорі, містяться всілякі скорботи, клопоти, мерзоти...*» [58]

«*А той Новий Закон так у Старому Законі тайвся, як ховається вогонь у кремені.*» [58]

Цікаві й різноманітні **епітети** залучає Оріховський для зображення образу ідеального короля: «*Не може бути жодного короля **шляхетнішого, добрішого й терпеливішого**, як наш король, правдиво милостивий до нас*» [58]

Зовсім інші епітети та порівняння підбирає Оріховський для ворогів держави. Наприклад: «*А ті наші любі простаки, **обгавкані і затюкани...***» [58]

Однак художні засоби повинні застосовуватися лише в такій кількості, в якій вони необхідні для більш глибокого усвідомлення основних положень змісту промови.

Ефективними художньо-естетичними елементами ораторської прози є, в першу чергу, багатство фольклору, народно-розмовної мовної традиції. Аристотель зазначав, що «добре приховує своє мистецтво той, хто складає свою промову з виразів, які взяті з буденної мови» [81, с. 43].

Народні порівняння являють собою фразеологічні сполучення, в яких на основі спільних ознак зіставляються явища, речі, предмети з метою створення яскравих образів, або щоб викликати відповідну емоційну реакцію.

Використання народних прислів'їв і приказок робить промову яскравою і переконливою.

Зловживання прислів'ями та афоризмами може засмітити мову і зробити промову нудною й одноманітною.

Оратор у процесі підготовки до виголошення промови може вдаватися до використання крилатих висловів, образів художньої літератури, посилань на Святе Письмо.

Те саме спостерігаємо і в С.Оріховського. У трактаті «Квінкункс» він часто вдається до використання **фольклору** як художньо-естетичного елемента ораторської прози. Це бачимо в таких рядках:

«...але ось його («Квінкункса») тато (С.Оріховський) немов вовк у байці, його й запитаємо» [58]

«Від припічка скачемо і наосліп до тієї екзекуції ідемо...» [58]

Важливу роль відіграють у творі **посилання на Біблію**. Автор наводить приклади зі Святого Письма, згадує славетних тогочасних правителів: Давида, Соломона та ін., які вправно керували великими державами, і навічно закарбували свої імена на полотні історії, бо слідували Біблійним настановам. Наприклад, щодо щедрості і скнарості, у Святому Письмі Христос через Павла казав: *«Блаженніше давати, ніж брати»*. Давид, будучи слухняним та мудрим царем, також у псалмі радить своїм наступникам: *«Хто роздає, обдаровує убогих; його благочестя триватиме довіку; його сила збільшуватиметься у славі»*. З цього ж приводу наймудріший цар Соломон залишив королям таку царську науку: *«Хай не буде твоя рука простягнута для одержання і стримана при даванні» [58]*. Причиною цих посилань на Біблію в даному контексті вважаємо бажання письменника допомогти королеві зрозуміти справжні життєві цінності, для надання вагомості та авторитетності своїм словам, наводить, як приклад, вислови наймудріших та найправедніших правителів світу. А враховуючи той факт, що Святе Письмо для мислителя є найціннішим джерелом знань та вікової мудрості, розуміємо, чому він вдається до залучення цитат саме з Біблії.

Отже, на нашу думку, Оріховський вводить елементи біблійного тексту у свій трактат з метою наближення його твору до проповіді або навіть притчі. Адже тут ми також спостерігаємо приховані «підводні камені», суть яких читач повинен осмислити самотійно. Тому не дивно, що мислитель подає свої поради певною мірою завуальовано, користується алюзією на твори митців античності, чим також наближує трактат до притчі. Наприклад жорстоку дійсність тогочасного суспільства, зокрема політичного стану держави, розкриває висловом «славного комедіографа старого віку у греків», Арістофана. Зображуючи польський сейм як скопище *«людей, які по-іншому піднятися в державі не можуть, як тільки збуривши державу..., чинять у державі задля користі так само, як чинять ті, котрі в ковбані воду збовтуючи, вугрів ловлять»* [58], керується думкою саме Арістофана.

Говорячи про езекуцію, автор закликає пригадати біблійні спонування. Тут обстоюється ідея першості Царства Божого, гуманістичного спрямування будь-яких дій правителя, направлених на суспільство та на кожного громадянина окремо: *«Шукайте найперше Царства Божого й правду його, а все це вам додасться»* [58].

Тож постійні звернення до Бога та Святого Письма у трактаті, як, зокрема, і те, що автор підносить церкву та священника на п'єдестал найголовніших елементів розбудови держави, свідчать про високу релігійність та безмежну віру в існування Бога, в його силу та владність над тлінним людським світом.

В дечому вбачається схожість твору Оріховського з інвективою. Взагалі інвектива – це жанр, що передбачає використання образливого, згрубілого, немилосердного глуму, заснованого на різкій антипатії та неприйнятті. Жанровою своєрідністю інвективи є викривальна промова, а також послання, в яких з метою зганьбити, принизити, звинуватити супротивника буде використано лексеми-напади, що є викривальними щодо на його рис характеру, моральних якостей, засуджують беззаконні чи безсоромні дії.

Це яскраво підтверджується у зображенні польських сеймів. *«Вірю не його (посла) словам, а в те, що церкви поправ, скарби церковні пограбував, пожертвування церковні присвоїв, десятини церковні відняв, священників вигнав, війну Божій Церкві оголосив...»*[58]. *«То є справді брехливе і явне посольство»* [58]. Висока інвектива наявна як у Біблії, так і в полемічній та класичній літературі, де приниження адресата має вишукану форму, використовуються найрізноманітніші мовні засоби.

Тому навіть, якщо тут інвектива не містить яскраво вираженої непристойності, адресат відчуває образу через інтонацію та тональність спілкування. Негативна інтонація вносить у комунікативний акт заперечний зміст, що є неприпустимим з моральної та естетичної точки зору. Хоча однозначно «Квінкункс» не можна віднести до жанру інвективи, бо в художньому полотні твору недостатньо спостерігаємо характерних рис даного жанрового різновиду, таких наприклад, як згрубілість, яка зазвичай вбачається у використанні вульгаризмів, просторічної лексики, жаргонів, сленгу, аргю, майстерно побудованих перифразів, висловлювань тощо або непристойність.

Але певні характерні риси трактату, які можна ототожнити з певними жанровими особливостями інвективи, тобто твору з викривальним змістом, свідчать про належність «Квінкунксу» до ораторсько-проповідницького жанру. Зокрема, як і дидактичне спрямування трактату взагалі. Адже, в полотні твору ми яскраво відчуваємо дидактичний тон автора, безкінечні поради та настанови королю та його підлеглим. Таким чином, всі перелічені риси та характерні особливості переконливо затверджують твір в рамках ораторського стилю.

Висновки до Розділу II

Здійснений аналіз твору мислителя показує, що художня своєрідність, образність мовленнєвої організації «Квінкунксу» знаходить свій вияв у специфічному підборі слів і форм, їх синтаксичного сполучення, що

вводяться у текст твору й увиразнюють емоційно-сміслову, комунікативну спрямованість його мови, у використанні стилістичних фігур, тропів тощо.

На словесному рівні відступ від узвичаєних норм мовлення відбувається за рахунок заміни звичного для цього предмета слова, загальноживаність якого нейтралізує, нівелює його емоційну оціночність, більш емоційно-експресивним його аналогом.

На синтаксичному рівні відступ від узвичаєних норм мовлення пов'язується з такими формами побудови вислову, що сприймаються як порушення норм логічного упорядкування й розміщення слів у словосполученнях, реченнях і великих синтаксичних конструкціях.

Але тут треба зауважити, що художнє увиразнення мови у творах Оріховського не виступає як самоціль, чи виключно з метою справити сильне враження на читача. Увиразнення мови в його творах підпорядковане низці конкретних функцій, найважливішими з яких є дві: зображувальна та оціночно-виражальна.

Наприкінці хотілося б наголосити, що ми аналізували твори Станіслава Оріховського в перекладах В. П. Маслюка, М. С. Трофимчука та В. Д. Литвинова. Але у своїй роботі ми намагались довести, що навіть з перекладів можна зродити висновок про високу художність творів письменника, який назавжди залишиться в історії української літератури «руським Демосфеном» з польським корінням.

ВИСНОВКИ

В епоху Ренесансу утверджується ідеологія й етика гуманізму, яка ставить людську особистість на вищій сходинці ієрархії цінностей, обстоює ідеал всебічного, гармонійного розвитку людини. На відміну від Середньовіччя, яке утвердило в межах схоластики високий статус раціоналізму і підпорядкувало людський розум насамперед меті спасіння своєї душі й обґрунтуванню теологічної доктрини, епоха Відродження звільнила людський розум, наділивши його ознаками фактично Божественної могутності.

Особливу роль у становленні та розвитку ораторського мистецтва належить Станіславу Оріховському (Отеховському), Павлові Русинові (Павло із Кросна), Себастьяну Фабіану Кленовичу (Кльоновичу) та іншим, творчість яких відносили виключно до історії польського письменства. Це обумовлено тим, що вони жили на тодішній території українських земель, загарбаних Великим князівством Литовським та Польським королівством й, зрозуміло, писали латинською та польською мовами. Але ж названі діячі повсякчас з гордістю наголошували на приналежності до своєї народності. Зокрема, С.Оріховський останнім часом дедалі частіше розглядається як письменник український. Саме в такому амплуа мислителя представляли дослідники Наливайко Д.С., Сас П.М., Шевчук В.В. та ін..

Біля витоків Першого українського Відродження стояв С.Оріховський, який був колоритною фігурою всієї східнослов'янської латиномовної літератури середини XVI століття, талановитим прозаїком-публіцистом, представником ренесансної літератури, який залишив помітний слід і в

польському класичному письменстві XVI ст., і в східнослов'янській культурі доби відродження. Сучасники з повагою називали мислителя «руським Демосфеном», а дослідники - першим «видатним письменником Західної Русі в новий час».

Відповідно до цього розкриттю його творчих потенцій сприяє використання ним таких жанрів ораторського мистецтва як промови, диспути, напучення, діалоги тощо. Звертаючись до взірців античного мистецтва, мислитель прагне продовжити, приблизити до сучасності й у дечому вдосконалити майстерність корифеїв античного ораторства.

Одна з проблем, які цікавили письменника-філософа, і котра є фактично визначальною у суспільно-політичних поглядах С. Оріховського, – це роздуми про структуру держави, проблеми політики та етики, що було йому близьким і зрозумілим, оскільки сам він приділяв багато часу суспільно-політичній діяльності. Загалом же створений вітчизняними гуманістами комплекс державно-правових ідей становить їх вагомий внесок у розвиток тогочасної української суспільно-політичної думки. Найбільша увага приділялася мислителями проблемам війни та миру, походження та сутності держави, її структурі, а також осмисленню можливих форм державного правління.

Як бачимо, концепція держави С. Оріховського має багато запозичень з античних політичних теорій античності, тому дехто з дослідників називає його «платоніком», або «арістотеліком» [31, с.169]. Проте, на наш погляд, з античних концепцій Оріховський барв тільки те, що було у відповідності з його власними уявленнями про державу, близьким йому світоглядно і до того ж відповідало потребам певної історичної доби, тобто власне добі Відродження.

Проаналізувавши літературний пласт ораторського мистецтва XVI ст., ми з'ясували, що в основі побудови ораторського казання лежали певні стильові прийоми, які водночас є і головними характерними рисами орації як окремого літературного жанру. В процесі подальшого аналізу

досліджуваного твору було визначено низку характерних рис, притаманних літературним творам ораторського спрямування. В наслідок чого було зроблено такі висновки.

Стосовно жанрово-стильової своєрідності трактату «Квінкункс» С.Оріховського, яка була досліджена у представленій роботі, можна однозначно говорити про належність розглядуваного твору мислителя до ораторсько-проповідницького жанру, на що вказують численні характерні жанрові особливості «Квінкунксу», наведені у дослідженні. Починаючи від композиційної впорядкованості структурних елементів до художньо-мовленнєвої організації твору на всіх рівнях емоційно-сміслової та комунікативної спрямованості його мови.

Українські літературознавці ХХ століття визначають композицію твору як його «вибудову, розподіл окремих частин, їх порядок, їхній взаємозв'язок, злагодженість між собою, або розміщення їх протилежно одна до одної; гармонійну будову всього твору або навмисне чи ненавмисне безладдя, в якому подано зміст твору» [10, с.239]; як «структуру, зумовлену змістом» [10, с. 240].

Щодо композиційної побудови «Квінкункс» складається з двох розділів. Спочатку автор робить стислий виклад змісту кожного з розділів, потім - передмова і сам твір, побудований у вигляді діалогу, співбесідниками якого виступають папіст, Євангелік та сам Оріховський. Струнка композиційно впорядкованість структурних елементів твору є однією з характерних рис ораторського жанру.

Здійснений аналіз твору мислителя показує, що художня своєрідність, образність мовленнєвої організації «Квінкунксу» знаходить свій вияв у специфічному підборі слів і форм, їх синтаксичного сполучення, що вводяться у текст твору й увиразнюють емоційно-сміслову, комунікативну спрямованість його мови, у використанні стилістичних фігур, тропів тощо.

На словесному рівні відступ від узвичаєних норм мовлення відбувається за рахунок заміни звичного для цього предмета слова,

загальноживаність якого нейтралізує, нівелює його емоційну оціночність, більш емоційно-експресивним його аналогом.

На синтаксичному рівні відступ від узвичаєних норм мовлення пов'язується з такими формами побудови вислову, що сприймаються як порушення норм логічного упорядкування й розміщення слів у словосполученнях, реченнях і великих синтаксичних конструкціях.

Але тут треба зауважити, що художнє увиразнення мови у творах Оріховського не виступає як самоціль, чи виключно з метою справити сильне враження на читача. Увиразнення мови в його творах підпорядковане низці конкретних функцій, найважливішими з яких є дві: зображувальна та оціночно-виражальна.

Його постать була високо поцінована сучасниками. Отже, видається дуже логічним те, що творчість цього видатного письменника повинна досліджуватись більш ґрунтовно і зараз, адже країна повинна цінувати тих людей, які прагнули принести їй славу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. М.: Просвещение, 1979. 352 с.
2. Антологія української поезії: У 6 т. К.: Дніпро, 1984. Т.1. 455 с.
3. Білецький О.І. Письменник і епоха: Зб. статей, досліджень, рецензій з питань української літератури/ О.І. Білецький. К., 1963. 538 с.
4. Вагнер Г.К. Канон и стиль в древнерусском искусстве. М., 1987. 549 с.
5. Введение в литературоведение/Под ред. Г.И. Пospelова. М.: Высш. Школа, 1988. 527 с.
6. Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины: Учеб. Пособие/Под ред. Л.В.Чернец. М.: Высшая школа, 1999. 556с.
7. Вирський Д.С. «Зразковий громадянин» Станіслава Оріховського-Роксолана : шляхетські «вольності» на античному тлі. Дрогобицький краєзнавчий збірник, 2001. Т. 5. С. 82 – 96.
8. Возняк М.С. Історія української літератури. Львів: Світ, 1992. 460 с.
9. Вступ до літературознавства. Хрестоматія/Упоряд. Н.І.Бернадські. К.: Либідь, 1995. 256 с.
10. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник/За наук. ред. Олександра Галича. К.: Либідь, 2001. 480 с.
11. Гнатюк Олекса. До переоцінки літературного процесу XV – XVIII. *Європейське Відродження і українська література XIV – XVIII ст.* К.: Наук. Думка, 1993. 250 с.

12. Гончар Олесь. Про наше письменство: Літ.-критичні статті, відступи, етюди. К., 1972. 255с.
13. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. К.: «Наукова думка», 2001. 380 с.
14. Грабович Г. До історії української літератури. К.: Основа, 1997. 604 с.
15. Гиршман М.М. Литературное произведение: теорія художественной целостности. М., 2002. С.108-109.
16. Грушевський М. Історія української літератури. К.: Либідь, 1993. 760 с.
17. Гуляк А.Б., Скоробогатько Н.М., Хропко П.П., Цуркан І.М. Деякі аспекти аналізу літературного твору. К., 2000. С.3 – 30.
18. Гуляев И.А. Теория литературы. М., Высш.школа, 1997. 278 с.
19. Давня українська література: Хрестоматія/Упоряд. М.М.Сулима. К.: Освіта, 1996. 656 с.
20. Дзюба Е.Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая пол. XVI – первая пол. XVII в.). К., 1987. С.79 – 83.
21. Д'яченко І.М. Ренесансний світогляд: гуманістична традиція в українському суспільстві XVI-XVII ст.: Автореф. дис. к. філос. наук: 09.00.03. К., 1999. 17с.
22. Європейське відродження і укр. література XIV – XVIII ст./За ред. О.Мишанича. К.: Наук. думка, 1993. 373 с.
23. Єфремов С. Історія українського письменства. К., Femina, 1995. 688 с.
24. Іванюк Б. Жанр. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С.197-198.
25. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. К. 1966. С. 160.
26. Історія української культури /За загал. ред. І. Крип'якевича. К.: Либідь, 1994. 656 с.
27. Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т 1. С. 165.

28. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні. *Європейське відродження і українська література XIV – XVIII ст.* К.: Наук.думка, 1993. С. 312 – 314.
29. Кралюк П.М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. Луцьк: Надстир'я, 1996. 132 с.
30. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: Навчальний посібник з літературознавства. К.: Укр. письменник, 1997. 320 с.
31. Куташев І. Суспільно-політичні погляди Станіслава Оріховського. *Політичний менеджмент.* 2005. № 3 (12). С.169-179.
32. Левчук Л.Т. Історія світової культури. Київ: «Либідь», 1994 р. 310 с.
33. Лейдерман Н.Л., Скрипова О.А. и др.. Стиль літературного произведения (Теорія. Практикум). Учебное пособие для студентов факультета русского языка и литературы / Урал. гос. пед. ун-т; Институт филол. Исслед. И образоват. Стратегий УрОРАО «Словесник». Екатеринбург: Издательство АМБ, 2004. 184 с.
34. Лексикон загального та порівняльного літературознавства, Чернівці, 2001. – 379 с.
35. Лесик В. Композиція художнього твору. К.: Знання, 1982. 145 с.
36. Лесик В. Рівноелементні жанрові структури: Нотатки з теорії літератури. *Дивослово.* 1999. № 2. С.2 – 8.
37. Литвинов В.Д. Историсофские взгляды Станислава Ориховского. *Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов* (збірник). К., 1987.
38. Литвинов В.Д. Передне слово. *Українські гуманісти епохи Відродження* (Антологія): У 2 томах. К., 1995. 432 с.
39. Литвинов В.Д. Проблемы государства в трудах Ст. Ориховского. *Отечественная общественная мысль эпохи средневековья* (Историко-философский очерк). К., 1988. 486 с.

40. Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. К., 2000. 472 с.
41. Литвинов В.Д. Уявлення про людину раних українських гуманістів. *Філософія. Історія культури. Освіта* (збірник). Харків, 1996. 342 с.
42. Лихачов Д.С. Поэтика древнерусской литературы/ Д.С.Лихачов. М., 1979. С.106.
43. Літературознавчий словник-довідник/Р.Т. Гром`як, Ю.І.Ковалів та ін. К.: Академія, 1887. 752 с.
44. Любашенко В.І. «Гуманістичні ідеї єретичних учень». *Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст.* Львів, 1998. С.9–30.
45. Маслюк В.П. Із спостережень над першою вітчизняною риторикою 1636 року – «Оратором Могилянським» Й.Кононовича-Горбацького. *Іноземна філологія: Республ. міжвід. зб.* Львів, 1974. Вип.36. С. 28.
46. Медведев И.П. Византийский гуманизм XIV-XV вв. Л.: «Наука», 1976. 322 с.
47. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К.:Абрис, 1994. 288 с.
48. Моджевский А. П. Польские мыслители эпохи Возрождения. [Антологія]. М., 1969. 490 с.
49. Наєнко М.К. Українська література. К.: Либідь, 1995. 317 с.
50. Наєнко М.К. Українське літературознавство: школи, напрями, тенденції. К.: Академія, 1997. 320 с.
51. Наливайко Д.С. Київські поетики XVII – початку XVIII ст. в контексті європейського літературного процесу. *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст.* Київ, 1981. С. 177.
52. Наливайко Дмитро. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. К., 1998. 316 с.

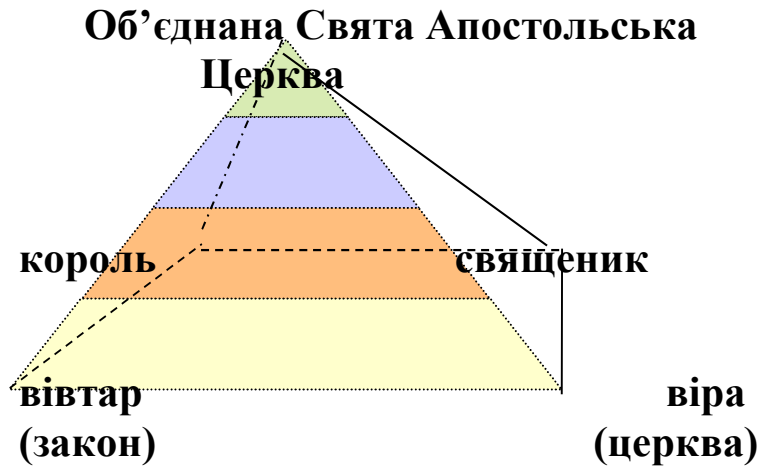

53. Наливайко Д. С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. Українська література XVI – XVIII ст. та інші слов'янські літератури. К., 1984. С. 161-185.
54. Наливайко Д.С. Україна і європейське Відродження. *Вітчизна*. 1972. №5. С.18-24.
55. Наливайко Д. С. Українське літературне бароко в європейському контексті. Українське літературне бароко. Збірник наукових праць. К., 1987. С. 46–75.
56. Нічик В.М. Громади антитринітаріїв на Україні та їх ідеологія. *Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.)*. К., 1990. С.60.
57. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Реформаційні й гуманістичні ідеї в братських школах. *Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.)*. К., 1990. 539 с.
58. Оріховський Станіслав Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави. *Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія) У 2 т. Упорядн., склав примітки та словник імен, назв, термінів В. Литвинов; перекл. з лат. В. Литвинов та ін. К.: «Наукова думка», «Основи», 1995. Ч.2. 432 с. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum12.htm>. (дата звернення 11.10.2021.*
59. Полек В.Т, Історія української літератури X – XVIII ст. К.: Вища школа, 1994. 144 с.
60. Посібник-порадник з української літератури/За ред.. Л.І. Нечволод, В.А.Рупета. Харків, 1996. 209 с.
61. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). К.: Либідь, 1998. 296 с.
62. Сас П.М. Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Оріховського. *Україні і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць*. К., 1991. С. 34–46.

63. Сас П.М. С.Оріховський, Й.Верещинський: політико-правові концепції державного устрою. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. К., 1993. 304 с.
64. Сас П.М. Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу. *Український історичний журнал*. 1991. № 1. С.87-98.
65. Скиба В.Й. Про трактат С.Оріховського «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу». *ВІЖ*. 1996. №3. С.119–130.
66. Словарь литературоведческих терминов/ Редакторы-составители Л.И.Тимофеев, С.В. Тураев. М.: Просвещение, 1974. 509 с.
67. Степанишин Б. Давня українська література в школі. Київ, 2000. 504 с.
68. Степанишин Б. Загально мистецькі й літературно – методичні засади аналізу художнього твору. *Дивослово*. 1994. № 7. С. 41 – 46.
69. Сулима М.М. Теорія віршування на Україні в XVI–XVIII ст. *Літературна спадщина Київської Русі і українській літературі XVI–XVII ст.* С.101–118.
70. Теорія літератури/За ред. Бандури. К.: Рад.школа, 1969. 285 с.
71. Теорія літератури/За ред. Воробйова. К.: Вища школа, 1975. 399 с.
72. Теория литературы: Учебник для студентов фил.факультетов/Под ред.Симоненко Н.А. К.: Вища школа, 1975. С. 89-224.
73. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. М.: Просвещение, 1976. 448 с.
74. Українська література XIV – XVI вв. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / За ред. В.Л.Микитася. К.: Наук.думка, 1988. 600 с.
75. Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури. К.: Наук. думка, 1984. 312 с.
76. Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія) У 2 т. Упорядн.,склав примітки та словник імен, назв, термінів В.Литвинов; перекл. з лат. В.Литвинов та ін. К. «Наукова думка», «Основи», 1995. ч.2. – 432 с.

77. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. (Антологія). Упоряд. В.П. Колосова, В.І. Кречотень. К., 1978. 485 с.
78. Українська поезія XVI століття. К.: Рад. письменник, 1987. 287 с.
79. Хализеев В.Е. Теория литературы: Учебник для студентов вузов. М.: Высш.школа, 1999. 398 с.
80. Хрестоматія давньої української літератури. Упорядкував академік О.І.Білецький. Київ, 1967. 784 с.
81. Хропченко М. Сюжет и творческий метод. В кн.: Русско-европейские литературные связи. [Сборник статей]. М.-Л.: Гослитиздат, 1966. С.22-28.
82. Шевчук В. Відродження і Реформація в українській культурі XV – XVII століть (кілька думок до проблеми). *Філософська і соціологічна думка*. 1989. № 4.
83. Шевчук В. Муза роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть. У двох книгах. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. Київ, 2004. 400 с.
84. Шевчук В. Муза роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть. У двох книгах. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, 2005. 728 с.
85. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993. 413 с.

Додаток 1

Додаток 2

Символічне використання ключів у тексті «Квінкунксу»

